

3 Beleidsbegroting: Paragrafen

De begroting bestaat uit een beleidsmatig en een financieel gedeelte. De "paragrafen" vallen onder het beleidsmatige gedeelte. Zij geven een dwarsdoorsnede van de begroting, gezien vanuit een bepaald beleidsterrein. Het gaat met name om de beleidslijnen voor beheersmatige aspecten die grote (beleidsmatige en/of financiële) gevolgen kunnen hebben en/of van belang zijn voor het realiseren van de programma's. Deze informatie komt anders in de begroting veelal versnipperd voor en is daardoor minder inzichtelijk.

3.1 Weerstandsvermogen en risicobeheersing

3.1.1 Inleiding

Deze paragraaf gaat in op de vraag in welke mate de financiële positie van gemeente Gorinchem toereikend is om de financiële gevolgen van risico's die zij loopt, op te kunnen vangen.

Het weerstandsvermogen bestaat uit de verhouding tussen de beschikbare en de benodigde weerstandscapaciteit:

1. De beschikbare weerstandscapaciteit: alle middelen en mogelijkheden om onvoorziene gebeurtenissen op te vangen.
2. De benodigde weerstandscapaciteit: Alle risico's waarvoor geen maatregelen zijn getroffen (zoals voorzieningen) én die van materiële betekenis kunnen zijn voor de financiële positie van de gemeente.

3.1.2 Vastgesteld beleid

Voor de paragraaf Weerstandsvermogen en risicobeheersing zijn de volgende vastgestelde beleidskaders van toepassing:

Beleidskader	Vastgesteld door de raad in
Reserves, voorzieningen en weerstandsvermogen	2017

3.1.3 Beschikbare weerstandscapaciteit

In onderstaande tabel is weergegeven hoe de beschikbare weerstandscapaciteit is opgebouwd.

Beschikbare weerstandscapaciteit (bedragen x € 1 miljoen)	Jaarstukken 2016	Begroting 2018
Algemene reserve	31,7	36,1
Onbenutte belastingcapaciteit	1,7	2,4
Post onvoorzien	0,1	0,1
Meerjarige begrotingssaldi	Niet berekend	4,4
Totale weerstandscapaciteit	33,5	43,0

De toename van de totale weerstandscapaciteit met circa €9 miljoen is voor bijna € 4,5 miljoen te verklaren doordat per 2018 ook de meerjarige begrotingssaldi (2018-2021) worden meegerekend. De onbenutte belastingcapaciteit valt € 0,7 miljoen hoger uit door een gewijzigde berekening. De onbenutte belastingcapaciteit wordt berekend door een vergelijking te maken van de artikel 12 tarieven met onze belastingtarieven.

3.1.4 Benodigde weerstandscapaciteit

In de onderstaande tabel wordt een overzicht van de benodigde weerstandscapaciteit gegeven. De risico's zijn gekwantificeerd aan de hand van de beleidsuitgangspunten uit de nieuwe nota *Reserves, voorzieningen & weerstandsvermogen*. De benodigde weerstandscapaciteit wordt berekend door de gemiddelde kans te vermenigvuldigen met het financiële gevolg als het risico zich daadwerkelijk voordoet. Is het financiële gevolg meerjarig, dan wordt het risico voor maximaal vier jaar meegenomen in de benodigde weerstandscapaciteit. Jaar 1 voor 100%, jaar 2 voor 75%, jaar 3 voor 50% en jaar 4 voor 25%. Dat betekent dat vanaf het jaar van optreden van een risico de gemeente maximaal vier jaar de tijd heeft om het financiële gevolg voor 100% in de begroting te verwerken. Als het financiële gevolg meerjarig is, staat er in onderstaande tabel een S (Structureel). De I staat voor een incidenteel financieel gevolg. Voor een verdere toelichting op de berekening verwijzen wij naar de nieuwe nota.

Benodigde weerstandscapaciteit (bedragen x € 1 miljoen)	Jaarstukken 2016	S/I	Berekend risico
Risico's			
1. Gemeentelijke grondexploitaties	4,6	I	4,6
2. Hoog Dalem	2,7	I	3,3
3. Bedrijfsvoering	0,5	S	0,5
4. Verbonden partijen	0,8		
4a. Wegvallen van dividendinkomsten	-	S	0,8
4b. Algemene risico's	-	S	1,0
5. Gemeentefonds	0,5	S	0,9
6. Drie decentralisaties	1,3	-	-
7. Rentelasten	-	-	-
8. Veerdienst	0,1	S	0,2
9. Totale garanties	2,9		
9a. Waarborggaranties	-	-	-
9b. Garanties	-	I	5,0
10. Uitgegeven geldleningen	0,5	I	0,3
11. Vennootschapsbelasting (VPB)	0,7	S	1,5
12. Omgevingswet	0,3	-	-
13. Station Papland	-	I	2,3
14. Leegstand panden	-	S	1,0
Totale risicoprofiel	14,9	-	21,4

1. Gemeentelijke bouwgrondexploitaties

De risico's rondom de gemeentelijke bouwgrondexploitaties zijn ingeschat op circa € 5 miljoen. Per grondexploitatie is een onderverdeling gemaakt naar de mogelijke risico's. Let wel dat dit alleen de risico's zijn waarvoor geen voorzieningen zijn gevormd. De risico's rondom grondexploitaties moeten in combinatie met de gevormde voorzieningen grondexploitaties beschouwd worden.

De stijging t.o.v. de jaarstukken 2016 wordt met name veroorzaakt door risico's bij project Groote Haar in verband met hogere civieltechnische ramingen. Voor meer informatie verwijzen wij u naar het Meerjarenprogramma Grondexploitaties.

2. Hoog Dalem

De gemeentelijke risico's van het bouwproject Hoog Dalem worden, op basis van de laatst vastgestelde grondexploitatie, ingeschat op € 3 miljoen. De stijging t.o.v. de jaarstukken 2016 wordt met name veroorzaakt door het toegenomen risico op meerkosten rondom de onteigening van grond. In december 2017 leveren de

rechtbankdeskundigen conform de huidige planning hun rapportage aan bij het Hof. Dit is mede op basis van de aangeleverde stukken, zitting en nalevering van stukken. De uitspraak van het Hof wordt in april 2018 verwacht.

3. Bedrijfsvoering

De risico's ten aanzien van bedrijfsvoering vallen uiteen in risico's rondom de gemeentelijke informatievoorziening en risico's op het vlak van juridische / financiële control. Voor de gemeentelijke informatievoorziening is de vraag of er voldoende zicht is op de risico's ten aanzien van het informatiebeveiligingsbeleid. Bij financiële control gaat het om risico's die ontstaan doordat juridische afspraken niet worden nagekomen, het contractenbeheer niet op orde is, dat kosten voor projecten en projectleiders niet goed in de gemeentelijke begroting zijn verwerkt et cetera. Ook nieuwe wettelijke ontwikkelingen die op de gemeente afkomen en die gevolgen kunnen hebben voor de bedrijfsvoering vallen hieronder.

4. Verbonden partijen

Gorinchem kent een groot aantal verbonden partijen. Het aantal verbonden partijen en het financieel en inhoudelijk belang hiervan neemt de laatste jaren toe. Om die reden onderscheiden we twee risico's:

- **Lagere of geen dividendinkomsten**

In de begroting zijn dividendinkomsten geraamd. Het kan zijn dat deze dividendinkomsten lager uitvallen of dat er geen dividendinkomsten zijn. Denk in het bijzonder aan het mogelijk gevolg voor de dividenduitkering van Stedin als gevolg van de splitsing per 31 januari 2017.

- **Algemene risico's**

De DG&J, inclusief de Service Organisatie Jeugd, doet in beginsel niet aan reservevorming. Bij substantiële financiële tegenvallers kan zij daarom bij gemeenten aankloppen. Gezien de veranderingen en de risico's binnen het DG&J-terrein is dit een mogelijk scenario. Het risico zit voornamelijk op het onderdeel Jeugd. In de zienswijzebrief op de begroting 2018 van DG&J heeft gemeente Gorinchem geadviseerd om het risico *uittreding gemeenten uit het samenwerkingsverband* te kwantificeren. In regionale overleggen met de andere deelnemers probeert de gemeente Gorinchem dit risico af te laten nemen.

Verder is het weerstandsvermogen van de GR AVRES voldoende om de overige interne en externe risico's af te dekken. Wel zijn er enkele aandachtspunten op het gebied van informatie, automatisering, organisatie en planning en control. Als deze zich onverhoopt manifesteren, is er voor het gemeentelijk deel van eventuele kosten dekking voorhanden binnen de reserve Sociaal domein.

5. Gemeentefonds

De hoogte van de Gemeentefonds uitkering heeft de afgelopen jaren een fluctuerend verloop gekend. Dit werd veroorzaakt door de algemene economische omstandigheden, het uitgangspunt van 'Samen de trap op, samen de trap af' en periodieke herijkingen van de maatstaven. De uitkering uit het Gemeentefonds vormt daardoor een risico voor de financiële huishouding van de gemeente. De verwachting is dat de uitkering uit het Gemeentefonds, zeker op de middellangetermijn, een fluctuerend verloop zal blijven houden. Globaal gezien zijn er drie risico's te onderscheiden: 1). Het Rijk bezuinigt op het Gemeentefonds, 2). Het Rijk herzielt de verdeling of 3). De bestaande verdelingsmaatstaven ontwikkelen zich anders dan geraamd.

6. Drie decentralisaties

Conform de nieuwe nota *Reserves, voorzieningen en weerstandsvermogen* en het bijbehorende raadsvoorstel is de reserve Sociaal Domein toereikend om specifieke risico's in het Sociaal Domein af te dekken. Op het moment dat de reserve ontoereikend is voor het opvangen van risico's, wordt er een beroep gedaan op de algemene reserve. Omdat de inschatting is dat de reserve Sociaal Domein toereikend is voor mogelijke risico's, worden de risico's in het Sociaal Domein niet meegenomen in de berekening voor de benodigde weerstandscapaciteit.

7. Rentelasten

Conform het Treasurybeleid ligt de targetrente onder de gehanteerde rekenrente. Hierdoor vallen na verwachting de rentelasten van eventuele nieuwe (langlopende) leningen binnen de begrote rentelasten. Om die reden schatten wij het risico dat de rentelasten hoger zijn dan de begrote rentelasten in op nul.

8. Veerdienst

Ten behoeve van de exploitatie van de veerdienst Gorinchem - Sleeuwijk - Werkendam - Hardinxveld-Giessendam werd tot april 2017 een provinciale subsidie ontvangen. Eind 2017 verschijnt de businesscase (inclusief het onderzoek naar duurzaam varen) die mogelijk een oplossing biedt voor het wegvallen van de subsidie. Mocht dit niet lukken en mocht er geen sprake zijn van andere bijdragen of kostenreductie (staken van (een deel van) de dienst), dan leidt dit tot een financiële nadelen voor Gorinchem vanaf 2019.

9. Garanties

Waarborggarantie

De huidige boekwaarde van de totale garanties is € 820 miljoen. Circa € 780 miljoen hiervan wordt verklaard door de garantstellingen door tussenkomst van waarborgfondsen. Dit zijn stichtingen die garant staan voor leningen die kredietverstrekkers zoals banken hebben uitstaan bij woningbouwcorporaties, welzijnsorganisaties etcetera. De gemeente fungeert als achtervang voor het waarborgfonds. Het risico dat de gemeente wordt aangesproken als achtervang is nagenoeg nihil.

Garanties

De overige garanties van circa € 40 miljoen wordt voor circa € 26 miljoen verklaard door deelnemingen in CV's waarvan de CV Hoog Dalem het grootste onderdeel is. Op deze garanties kan de gemeente financieel risico lopen. Of dat het geval is, is voor een deel afhankelijk van de kwaliteit van de informatieverstrekking van deze partijen.

10. Uitgegeven geldleningen

De huidige boekwaarde van uitgegeven geldleningen is € 0,9 miljoen. Aangezien er een risico bestaat dat deze geldleningen niet terug betaald worden, loopt de gemeente een risico.

11. Vennootschapsbelasting (VPB)

De gesprekken met de belastingdienst over de definitieve bepaling van belastingplichtige activiteiten hebben nog niet plaatsgevonden. In het najaar van 2017 worden deze gesprekken verder voorbereid onder begeleiding van een externe adviseur. Er is al wel een voorlopige aanslag ontvangen voor 2017, waarvan de financiële gevolgen zijn meegenomen in de tussenrapportage 2017. Pas na de verdere uitwerking van de mogelijke belastingplichtige activiteiten zal blijken of dit afdoende is.

12. Omgevingswet

De verwachting is dat de Omgevingswet op zijn vroegst op 1 januari 2021 in werking zal treden. Omdat nu al bekend is dat de Omgevingswet een forse impact zal hebben op de gemeentelijke organisatie en ook het handelen van de gemeenteraad is er intern een werkgroep gestart. In de begroting 2018 is een werkbudget van circa € 400.000 opgenomen voor zowel 2018 als 2019. Vooralsnog wordt het risico op nihil geschat.

13. Station Papland

In het coalitieakkoord is opgenomen dat besluitvorming over de ontwikkeling en investering van de halte Gorinchem Noord / Papland wordt doorgeschoven naar de volgende raadsperiode. De aanleg van het station loopt in principe mee met de ontwikkeling van het bedrijventerrein Grootte Haar. Dit betekent dat in 2019 rekening gehouden moet worden met de kosten die met de aanleg van dit station gemoeid zijn. Er is een reserve voor station Papland met een hoogte van € 1,8 miljoen. De huidige inschatting is dat deze reserve niet voldoende is om de kosten te dekken. Het tekort schatten we in op € 2,6 mln., hetgeen gewogen neerkomt op een incidenteel risico van € 2,3 miljoen.

14. Leegstand panden

In de begroting zijn huurinkomsten uit panden (inclusief woningen) geraamd. Omdat het risico bestaat op leegstand kan het zijn dat de huurinkomsten (structureel) nadelig uitvallen voor de begroting.

Totaal benodigde weerstandscapaciteit

De totaal benodigde weerstandscapaciteit komt uit op ruim € 21 miljoen. In de volgende paragraaf wordt duidelijk wat het effect hiervan is op het weerstandsvermogen.

3.1.5 Weerstandsvermogen

Het weerstandsvermogen (ook wel weerstandsratio) is de deling van de beschikbare weerstandscapaciteit door de benodigde weerstandscapaciteit.

Weerstandsvermogen	Ruim voldoende	Jaarstukken 2016	Begroting 2018
Weerstandsvermogen	$1,4 < x < 2,0$	2,25	2,01

Voor de begroting 2018 is het weerstandsvermogen circa 2. Daarmee voldoen we aan de gestelde norm van minimaal 1,4. De berekening bij de jaarstukken 2016 was niet gebaseerd op de systematiek volgens de onlangs vastgestelde nota. De daling van de ratio in 2018 ten opzichte van de jaarrekening 2016 is dus niet het gevolg van een lagere beschikbare weerstandscapaciteit, maar van een hoger berekend risicoprofiel.

3.1.6 Financiële kengetallen

Kengetallen drukken de verhouding uit tussen bepaalde onderdelen van de begroting en/of de balans. Deze kengetallen kunnen behulpzaam zijn bij het beoordelen van de financiële positie van de gemeente. Elk kengetal lichten we toe en vergelijken we met signaleringswaarden van de provincie Zuid-Holland. De provincie hanteert de volgende drie categorieën: minst risicovol, neutraal en meest risicovol. Wij benadrukken dat we voorzichtig moeten omgaan met conclusies te trekken uit individuele kengetallen. De kengetallen moet men altijd in samenhang bekijken.

Netto schuldquote

Netto schuldquote (bedragen x € 1.000 ; stand ultimo boekjaar)	Jaarstukken 2016	Begroting 2018	Begroting 2019	Begroting 2020	Begroting 2021
A Vaste schulden	151.609	118.335	126.341	142.242	142.242
B Netto vlottende schuld	4.718	14.205	15.509	5.573	-6.500
C Overlopende passiva	7.893	6.500	6.500	6.500	6.500
D Financiële vaste activa (cf. art. 36 lid d, e en f)	3.328	3.236	3.172	3.155	3.136
E Uitzettingen < 1 jaar	8.507	8.245	8.245	8.245	8.245
F Liquide middelen	460	150	150	150	150
G Overlopende activa	9.261	5.605	5.605	5.605	5.605
H Totale baten (exclusief mutaties reserves)	144.626	119.178	128.466	118.824	118.379
Netto schuldquote (A+B+C-D-E-F-G)/H x 100%	99%	102%	102%	115%	106%
I Financiële vaste activa (exclusief uitstaande leningen)	2.438	2.438	2.438	2.438	2.438
Netto schuldquote (A+B+C-E-F-G-I)/H x 100%	99%	103%	103%	116%	106%

De netto schuldquote is het totaal van de leningenportefeuille verminderd met de eigen middelen. Hierdoor ontstaat een indicatie van de druk van de rentelasten op de exploitatie. Om inzicht te verkrijgen in hoeverre de gemeente geld doorleent, is ook de netto schuldquote exclusief doorgeleende gelden weergegeven. De komende jaren blijven de beide kengetallen rond de 100% schommelen. De daling van de totale baten vergeleken met de Jaarstukken 2016 heeft onder andere te maken met technische correcties als gevolg van wijzigingen in het BBV. Op basis van het BBV

worden de doorbelaste overhead en (bespaarde) rente niet meer als baat opgevoerd in de begroting. Hierdoor daalt het begrotingstotaal. Dit heeft verder geen financiële consequenties. Wel heeft dit gevolgen voor de kasgeldlimiet en de renterisiconorm. Uit de paragraaf financiering blijkt echter dat wij ruimschoots aan deze landelijke normen voldoen.

De stijging van de totale baten in 2019 wordt veroorzaakt door mutaties in het grondbedrijf, aangezien in 2019 grondverkoop en winstnemingen plaatsvinden. Op basis van de signaleringswaarde is de netto schuldquote dan ook neutraal.

Solvabiliteitsratio

Solvabiliteit (in procent)	Jaarstukken 2016	Begroting 2018	Begroting 2019	Begroting 2020	Begroting 2021
A Eigen vermogen (cf. art. 42 BBV)	50.890	51.012	49.171	49.215	49.415
B Balanstotaal	231.485	233.827	240.698	242.900	228.907
Solvabiliteit (A/B) x 100%	22%	22%	20%	20%	22%

De solvabiliteitsratio geeft inzicht in de verhouding van het eigen vermogen tot het balanstotaal. Dit laat zien dat we op de lange termijn goed aan onze financiële verplichtingen kunnen voldoen. Op basis van de signaleringswaarde is de solvabiliteitsratio neutraal.

Structurele exploitatieruimte

Structurele exploitatieruimte (bedragen x € 1.000 ; stand ultimo boekjaar)	Jaarstukken 2016	Begroting 2018	Begroting 2019	Begroting 2020	Begroting 2021
A Totale structurele lasten	121.546	116.584	122.802	116.259	116.502
B Totale structurele baten	134.469	118.338	125.623	118.824	118.379
C Totale structurele toevoegingen aan de reserves	-	-	-	-	-
D Totale structurele onttrekkingen aan de reserves	6	-	-	65	65
E Totale baten	144.626	119.178	128.466	118.824	118.379
Structurele exploitatieruimte ((B-A)+(D-C))/E x 100%	9%	1%	2%	2%	2%

Het kengetal structurele exploitatieruimte laat zien dat de structurele baten voldoende zijn om de structurele lasten te dekken. Op basis van de signaleringswaarde is het kengetal structurele exploitatieruimte neutraal.

Grondexploitatie

Kengetal grondexploitatie (bedragen x € 1.000 ; stand ultimo boekjaar)	Jaarstukken 2016	Begroting 2018	Begroting 2019	Begroting 2020	Begroting 2021
A Niet in exploitatie genomen bouwgronden	-	-	-	-	-
B Bouwgronden in exploitatie	46.936	39.889	43.021	48.776	41.181
C Totale baten (exclusief mutaties reserves)	144.626	119.178	128.466	118.824	118.379
Grondexploitatie (A+B)/C x 100%	32%	33%	33%	41%	35%

Het kengetal grondexploitatie geeft de boekwaarde van grondexploitatie weer ten opzichte van de totale baten van de gemeente. Dit kengetal laat twee dingen zien. Allereerst is er een risico dat de gemeente bij verkoop van de gronden niet de gehele boekwaarde kan realiseren. Als tweede kan een hoge boekwaarde wel betekenen dat bij verkoop de opbrengsten (incidentele baten) gebruikt kunnen worden om bijvoorbeeld de leningenportefeuille af te bouwen. Op basis van de signaleringswaarde is het kengetal grondexploitatie neutraal.

Belastingcapaciteit

Belastingcapaciteit (in euro)		Jaarstukken 2016	Begroting 2018	Begroting 2019	Begroting 2020	Begroting 2021	Begroting 2022
A	OZB-lasten voor gezin bij gemiddelde WOZ-waarde	262	273	273	273	273	273
B	Rioolheffing voor gezin bij gemiddelde WOZ-waarde	220	220	220	220	220	220
C	Afvalstoffenheffing voor een gezin	226	226	226	226	226	226
D	Eventuele heffingskorting	-	-	-	-	-	-
E	Totale woonlasten voor gezin bij gemiddelde WOZ-waarde	708	719	719	719	719	719
F	Woonlasten landelijke gemiddelde voor gezin (in jaar t -1)	716	716	716	716	716	716
	Woonlasten t.o.v. landelijk gemiddelde jaar er voor (E/F) x 100%	99%	100%	100%	100%	100%	100%

De belastingcapaciteit geeft inzicht hoe de belastingdruk van de gemeente zich verhoudt ten opzichte van het landelijke gemiddelde van 100%. De komende jaren is de belastingdruk gemiddeld en op basis van de signaleringswaarde neutraal.

Financiële kengetallen in perspectief

Kengetallen	Jaarstukken 2016	Begroting 2018	Begroting 2019	Begroting 2020	Begroting 2021
Netto schuldquote	99%	102%	102%	115%	106%
Netto schuldquote gecorrigeerd voor alle verstrekte leningen	99%	103%	103%	116%	106%
Solvabiliteitsratio	22%	22%	20%	20%	22%
Structurele exploitatieruimte	9%	1%	2%	2%	2%
Grondexploitatie	32%	33%	33%	41%	35%
Belastingcapaciteit	99%	100%	100%	100%	100%

Op basis van de kengetallen is de financiële positie van de gemeente Gorinchem houdbaar. Voor alle kengetallen zit de gemeente in de categorie neutraal. Er is structureel begrotingsevenwicht en er is voldoende weerstandscapaciteit beschikbaar om risico's op te kunnen vangen. De gemiddelde korte schuld en het renterisicobedrag bevinden zich onder de normen van het rijk (respectievelijk de kasgeldlimiet en de renterisiconorm). Dit betekent dat het risico beperkt is dat het begrotingsevenwicht in gevaar komt als gevolg van fluctuaties in de korte en lange rente. Ook de kengetallen grondexploitaties en belastingcapaciteit tonen een gunstig beeld.

3.2 Onderhoud kapitaalgoederen

3.2.1 Inleiding

We maken voor de kapitaalgoederen onderscheid tussen vastgoed en niet-vastgoed om aansluiting te houden met de verdeling zoals die in de paragraaf grondbeleid en vastgoedbeleid is opgenomen. Per categorie worden de kapitaalgoederen nader toegelicht, inclusief het daarbij behorende onderhoud. Een overzicht van de soorten kapitaalgoederen is opgenomen in de tabel van het laatste onderdeel in deze paragraaf.

3.2.2 Vastgesteld beleid

De volgende vastgestelde beleidskaders zijn van toepassing:

Beleidskader	Vastgesteld door de raad in
Visie op vastgoed	2013
Visie en Beleidsplan Openbare Ruimte (VBOR)	2014
Nota Vastgoedbeleid	2014
Verbreed Gemeentelijk Rioleringsplan 2016-2020	2015

3.2.3 Vastgoed

De kapitaalgoederen die onder de categorie vastgoed vallen zijn de gebouwen, monumenten, parkeergarages en kunst. Het beleid inzake het vastgoed is vastgesteld middels de nota vastgoedbeleid. Onderdeel van de nota is de vastgoedlijst die jaarlijks wordt geactualiseerd en vastgesteld door het college. Aan de hand van de vastgoedlijst is per object inzichtelijk wat voor soort vastgoed het is, wat het feitelijk gebruik is en wat het perspectief is.

3.2.4 Niet-vastgoed

Wegen

In het Wegenbeheerplan 2015-2019 is de noodzakelijke onderhoudsplanning voor de komende vijf jaar opgenomen. Dit is de financiële basis voor de korte en middellange termijn. Door uitvoering te geven aan dit plan, zorgen we dat onze verharding wordt onderhouden volgens de kwaliteit zoals is vastgesteld in het beleidskader VBOR.

Groen

Het openbaar groen bepaalt in grote mate de uitstraling van de openbare ruimte. Een belangrijk uitgangspunt hierbij is de biodiversiteit zoveel mogelijk in stand te houden en zo mogelijk te bevorderen. Specifiek voor bomen speelt het veiligheidsaspect een rol. De kwaliteitskaders zijn vastgelegd in het VBOR.

Riolering

In het Gemeentelijk Riolerings Plan (GRP) 2016-2020 is de beleidsmatige, financiële en technische basis voor het onderhoud van het rioelstelsel vastgelegd. Binnen de AV is er een samenwerkingsverband op het gebied van de waterketen. Dit betreft een samenwerking tussen negen gemeenten en het waterschap om de beoogde besparingsdoelstelling uit het Bestuursakkoord water te realiseren.

Water

De onderhoudswerkzaamheden betreffen voornamelijk het maaien van baarden van de watergangen, afplaggen van plasbermen, uitvoeren ontvangstplicht groenafval van het waterschap en onderhoudswerken aan de beschoeiing. De overige reguliere werkzaamheden worden jaarlijks uitgevoerd. Er is geen sprake van achterstallig onderhoud.

Veerboten

De Veerdienst beschikt over zeven veerponten (twee autoveerponten, twee voet-fiets ponten en drie veertaxi's). De onderhoudskosten maken deel uit van de reguliere begroting. Hiervoor is géén meerjaren onderhoudsplan opgesteld.

Havens

Onder de havens vallen:

- De Lingehaven met daarbij behorend het havenkantoor, het voorzieningengebouw, alle steigers en remmingswerken;
- De dienstensteiger, een passantensteiger en de steigers van de veerdienst welke buiten de waterpoort zijn gelegen en alle overige steigers in de Lingehaven;
- De Handelskade en de loswal.

Het onderhoud aan de havens gebeurt aan de hand van meerjarenonderhoudsplannen. Het onderhoud van de steigers in Sleeuwijk, Woudrichem, Werkendam en Hardinxveld-Giessendam komt voor rekening van de betreffende gemeente met uitzondering van de aluminium laadkleppen welke door de gemeente Gorinchem worden onderhouden.

Bruggen, kunstwerken en beschoeiing

Het onderhoud aan de bruggen, kunstwerken en duikers wordt uitgevoerd op basis van het MOP Kunstwerken, bruggen en steigers. In 2017 heeft een schouw en inventarisatie plaatsgevonden welke heeft geleid tot een actualisatie van het MOP.

Tot nu toe was er geen budget gereserveerd voor onderhoud beschoeiingen. Gebleken is dat de gemeente wel verplicht is om de beschoeiingen te onderhouden. Daarom is in 2017 een MOP vastgesteld en zijn de daarvan afgeleide budgetten verwerkt in de meerjarenbegroting.

Openbare verlichting

De gemeente heeft circa 7.800 lichtpunten in haar bezit die zij onderhoudt en vervangt. Het beheer van de openbare verlichting is via de hiervoor opgerichte Gemeenschappelijke Regeling (GR) ondergebracht bij het bureau Openbare verlichting Lek-Merwede (OVL). Op dit moment vervangen wij, waar mogelijk, bestaande armaturen en lichtmasten voor duurzame varianten volgens de reguliere onderhoudsplanning. Voor wat betreft het regulier klein onderhoud zijn geen bijzonderheden te melden.

3.2.5 Meerjarenonderhoudsplannen (MOP's)

Voor het planmatig onderhoud van de gemeentelijke kapitaalgoederen zijn meerjaren MOP's opgesteld. Uitzondering daarop zijn de kapitaalgoederen groen en veerboten. De onderhoudskosten voor groen zijn jaarlijks en daar is geen sprake van groot onderhoud. De onderhoudskosten voor veerboten zijn afhankelijk van de keuzes die worden gemaakt naar aanleiding van de businesscase. Voor het kapitaalgoed riolering is het MOP opgenomen in het GRP. In de tabel van het onderdeel kwaliteitsniveau en onderhoudslasten per kapitaalgoed is de relatie met de onderhoudsplannen en het gewenste kwaliteitsniveau inzichtelijk gemaakt.

3.2.6 Kwaliteitsniveau en onderhoudslasten per kapitaalgoed

In onderstaande tabel is per kapitaalgoed het kwaliteitsniveau van onderhoud en de onderhoudslasten weergegeven zoals deze in de meerjarenbegroting 2018-2021 zijn opgenomen.

Kwaliteitsniveau onderhoud kapitaalgoederen en bijbehorende onderhoudslasten (bedragen x € 1.000)	Kwaliteitsniveau	Jaarlijkse storting in voorziening groot onderhoud	Gepland groot onderhoud jaarschijf 2018	Jaarlijks budget regulier (klein) onderhoud
<u>Gebouwen:</u>				
- woningen en panden	normaal en instandhouding	112	196	72
- onderwijspanden	normaal en instandhouding	303	345	288
- panden Stichting Gorichemse Sportaccommodaties	normaal	340	789	14
- panden t.b.v. kunstuitoefening	normaal	119	92	118
- panden maatschappelijke zorg	normaal	2	1	2
- gemeentelijk onroerend goed	normaal	358	484	520
		1.233	1.907	1.014
Wegen	zie VBOR ¹	-	-	950
Groen	zie VBOR ¹	-	-	696
Riolering	Conform vGRP ²	-	-	285
Water	geen kwaliteitsniveau vastgesteld ³	-	-	21
Veerboten	geen kwaliteitsniveau vastgesteld	-	-	204
Havens	normaal	81	19	69
Bruggen, kunstwerken en duikers	normaal	154	212	-
Monumenten	normaal	155	623	123
Parkeergarages	normaal	123	111	111
Buitensportaccommodaties ⁴	normaal	120	303	81
Beschoeiingen ⁵	normaal	-	-	15
Openbare verlichting	normaal	26	-	78
Kunst	normaal	10	15	21
	Totaal	1.901	3.190	3.667

1. Bij de vaststelling van het beleidskader VBOR Schoon en heel is ook gekozen voor gebiedsdifferentiatie, waardoor - via maatwerk - verschillende kwaliteitsniveaus zijn vastgesteld. Deze verschillen dus per gebied/woonwijk en variëren van exclusief, bijzonder niveau, plus niveau tot standaard niveau. Zie hiervoor verder het beleidskader.
2. In (een bijlage van) het GRP worden de doelen, functionele eisen, maatstaven en meetmethoden beschreven. Dit is de kwaliteit die met het GRP wordt beoogd.
3. Het beheer van de watergangen is de verantwoordelijkheid van het Waterschap Rivierenland. Zij voeren hier de regie en stellen het kwaliteitsniveau vast.
4. De financiële consequenties van het te actualiseren MOP buitensport worden in 2018 aan de gemeenteraad voorgelegd.
5. De vervangingsinvesteringen mbt beschoeiingen lopen via het investeringsplan

3.3 Financiering

3.3.1 Inleiding

Financiering betreft de wijze waarop de gemeente leningen aantrekt en eventueel overtollig geld (tijdelijk) uitzet. Beleidskaders voor financiering zijn nodig om de rentelasten te beheersen en de risico's te beperken.

3.3.2 Vastgesteld beleid

Naast de wettelijke kaders geldt voor de paragraaf Financiering het volgende raadsbeleidskader:

Beleidskader	Vastgesteld door de raad in
Treasurybeleid	2017

Het Treasurybeleid verschaft duidelijkheid omtrent de vraag hoe gemeente Gorinchem haar financieringsbehoefte invult en het renterisico beheerst.

Daarnaast heeft het college de volgende twee documenten vastgesteld:

Relevant besluit college	Vastgesteld door college in
Treasurystatuut	2017
Notitie schuldpositie	2017

Het Treasurystatuut verschaft duidelijkheid omtrent de spelregels rondom Treasury.

De notitie schuldpositie verschaft duidelijkheid omtrent de leningenportefeuille van Gorinchem en bevat sturingsmogelijkheden om de schuldpositie (positief) te beïnvloeden.

3.3.3 Financieringsportefeuille

In onderstaande tabel wordt de meerjarige ontwikkeling van onze langlopende leningportefeuille, extra (her-) financieringsbehoefte en rente- en aflossingsverplichtingen weergegeven per 1 januari van het betreffende jaar.

Financieringsportefeuille (bedragen x € 1.000)	2018	2019	2020	2021
Stand langlopende leningen per 1-1	139.603	118.335	126.341	142.242
Aflossingsverplichtingen	21.268	13.076	7.112	12.150
Financieringsbehoefte	-	21.083	23.013	7.338
Rentebetelingsverplichtingen	4.160	4.229	4.196	4.065

Financieringsbehoefte

Om de financieringsbehoefte te bepalen zijn de volgende twee zaken belangrijk: (1) de boekwaarde van de investeringen en de voorraden gronden en (2) de financieringsmiddelen. Allereerst kijken wij naar de verwachte ontwikkeling van de boekwaarde van zowel lopende als nieuwe investeringen en gronden van 2018 tot en met 2021. Als tweede kijken wij naar de externe en de interne financieringsmiddelen. De externe financieringsmiddelen zijn de langlopende leningen en de kortlopende leningen. De interne financieringsmiddelen zijn de reserves en de voorzieningen. De financieringsbehoefte is vervolgens het saldo van de investeringen en de beschikbare financieringsmiddelen. Een financieringstekort lost de gemeente op door het aantrekken van nieuwe kortlopende of langlopende leningen. Conform het Treasurybeleid sluit gemeente Gorinchem kortlopende leningen af totdat de targetrente bereikt is. Dit kan betekenen dat een deel van de totale financieringsbehoefte de komende jaren opgevuld wordt met kortlopende leningen totdat de gemeente niet langer kort geld mag lenen als gevolg van de kasgeldlimiet (zie toelichting verderop over kasgeldlimiet). Zodoende is de bovenstaande financieringsbehoefte de langlopende

behoefte naar leningen en niet de totale financieringsbehoefte. De totale financieringsbehoefte is inclusief de behoefte naar kortlopende leningen. Dit verklaart het feit dat de stand van de langlopende leningenportefeuille behoorlijk fluctueert (zie ook de toelichting in de inleiding). De doelstelling van het Treasurybeleid is om het hieruit voortkomende renterisico zoveel mogelijk te beperken.

3.3.4 Renteontwikkeling

Bij de Perspectiefnota 2018 is de rekenrente bepaald op 1,9%. Aan de grondexploitaties dient de werkelijke rente te worden toegerekend. Deze rente wordt bepaald op de verhouding vreemd vermogen en totaal vermogen en het gemiddelde rentepercentage van de leningenportefeuille. De rente voor grondexploitaties is voor 2018 bepaald op 2,19%.

3.3.5 Renterisico's

Een gemeente moet haar renterisico's beheersen door middel van onder andere de kasgeldlimiet en de renterisiconorm.

Kasgeldlimiet

De overheid stelt grenzen aan het totaal van kort geld, omdat rentefluctuaties grote gevolgen kunnen hebben voor de rentelasten in de (meerjaren)begroting. De kasgeldlimiet bedraagt 8,5% van het begrotingstotaal.

Kasgeldlimiet (bedragen x € 1.000)	2018 - kwartaal 1	2018 - kwartaal 2	2018 - kwartaal 3	2018 - kwartaal 4
Toegestane kasgeldlimiet	10.362	10.362	10.362	10.362
Werkelijke kasgeldlimiet	8.850	8.850	8.850	8.850
Ruimte	1.512	1.512	1.512	1.512

Elk kwartaal is er een ruimte van ruim € 1,5 miljoen. Hiermee voldoen we ruimschoots aan de kasgeldlimiet.

Renterisiconorm

De renterisiconorm beperkt de omvang van de jaarlijkse aflossingen en de leningen die voor renteherziening in aanmerking komen. De renterisiconorm is vastgesteld op 20% van het begrotingstotaal.

Renterisiconorm (bedragen x € 1.000)	2018	2019	2020	2021
Toegestane renterisiconorm	24.381	24.381	24.381	24.381
Werkelijke renterisiconorm	21.268	13.076	7.112	12.150
Ruimte	3.112	11.305	17.268	12.230

Uit bovenstaande tabel blijkt dat wij binnen de grenzen van de renterisiconorm opereren aangezien er elk jaar ruimte is.

3.3.6 Schatkistbankieren

Omdat onze gemeente niet structureel overtollige liquide middelen heeft, zal het verplichte schatkistbankieren voor onze gemeente in de praktijk niet snel een rol spelen. Wij monitoren dit aspect wel, want overtollige liquide middelen boven een drempelbedrag van circa € 1 miljoen moeten naar de schatkist worden overgedragen.

3.4 Bedrijfsvoering

3.4.1 Inleiding

Op basis van het BBV is de gemeente verplicht om de stand van zaken en de beleidsvoornemens ten aanzien van de bedrijfsvoering te verstrekken. Onder bedrijfsvoering verstaan we de sturing en beheersing van de ondersteunende processen binnen de organisatie. De paragraaf Bedrijfsvoering schetst op hoofdlijnen de manier waarop onze organisatie haar ambities wil bereiken en welke middelen daarvoor nodig zijn.

3.4.2 Personeels- en organisatiebeleid

Strategisch HRM

De projecten “arbeidsmarkt: van imago naar instroom” en “leeftijdsebewust personeelsbeleid” worden in 2018 voltooid. Beide komen tot uitdrukking door de inzet van ons personeelsinstrumentarium. Naast deze projecten wordt strategische personeelsplanning steeds belangrijker: welke uitstroom wordt er verwacht, hoe zorgen we tijdig voor passende nieuwe instroom van medewerkers, hoe behouden we gewenste kennis? Dit vraagt om een gezamenlijke aanpak door het management om de juiste verbanden te kunnen leggen en de ontwikkeling van de organisatie daarmee te bevorderen.

Formatie

	2017	2018	2019	2020	2021
FTE's	275,66	291,07	289,50	288,80	287,63

Het hierboven getoonde verloop van de formatie sluit aan bij het overzicht dat is opgenomen in de perspectiefnota 2018. Omdat er in de perspectiefnota besloten is over een aantal tijdelijke capaciteitsuitbreidingen, loopt het aantal formatieplaatsen de komende jaren licht terug.

Ziekteverzuim

In 2018 zetten we de lijn voort die gericht is op de vitale medewerker, vanuit de overtuiging dat vitaliteit bijdraagt aan verlaging van het ziekteverzuim. Naast de aandacht voor vitaliteit van onze medewerkers gaan we inzoomen op het ziekteverzuim. We onderzoeken of er een verband is tussen leeftijdsopbouw en ziekteverzuim en of we bijvoorbeeld eerder kunnen inspelen op werkgerelateerd verzuim. In samenwerking met de bedrijfsarts, management en Personeel en Organisatie (P&O) zetten we ons hiervoor in. Het project “leeftijdsebewust personeelsbeleid” waar duurzame inzetbaarheid onderdeel van is, hangt hier sterk mee samen.

Organisatie

De doorontwikkeling van de organisatie zal in 2018 verder vorm krijgen. De belangrijkste uitgangspunten in de doorontwikkeling zijn:

- Professionele dienstverlening bieden
- 'Huis op orde'
- Kwaliteit is leidend
- Een flexibele organisatie met flexibele medewerkers willen zijn
- Toekomstbestendig en centrumrol-waardig
- Van buiten naar binnen denkend en
- Werken vanuit opgaves/projecten.

3.4.3 Informatisering en automatisering

Wij volgen de (wettelijke) ontwikkelingen op het gebied van informatisering en automatisering. In 2018 wordt gestart met het aansluiten van onze informatiehuishouding op de verwachtingen van onze inwoners, bedrijven en instellingen. Wij zullen samenhang aanbrengen tussen de functionele aspecten (proces, digitalisering en informatie) en de technische inrichting (hardware, software en architectuur). De investeringen zijn gericht op de kwaliteit van gegevens, de verbinding/ontsluiting van gegevens tussen de organisatie en de stad (en vice versa), procesinrichting en verdergaande digitalisering van middelen en menskracht. Op deze wijze kan de informatiehuishouding professioneel worden gemanaged. Het inzetten van informatietechnologie speelt een belangrijke rol, bij enerzijds het voldoen aan wettelijke verplichtingen, en anderzijds in het leveren van optimale dienstverlening en efficiënte bedrijfsvoering. De organisatie van informatiemanagement is één van de aanbevelingen uit het rekenkameronderzoek naar een toekomstig digitale archivering. In het informatiebeleid is hiermee rekening gehouden.

3.4.4 Financiën

De financiële bedrijfsvoering (financieel beleid en financieel beheer) vervult een belangrijke plaats op het speelveld van de bedrijfsvoering. Het is de spil in de gemeentelijke P&C. Voortdurend wordt gewerkt aan een cyclus die raad, college en management in staat stelt om tijdig de juiste beslissingen te nemen.

In samenspraak met de gemeenteraad wordt constant gewerkt aan het doorontwikkelen van de P&C cyclus en aanverwante beleidsvelden. Daarbij wordt getracht om op transparante wijze aan te sluiten bij de informatiebehoefte van de gemeenteraad. Ook in 2018 gaan we verder met het doorontwikkelen en verbeteren van de P&C cyclus. Zo zullen we de huidige opzet van de begroting evalueren in samenspraak met de raad. In 2018 wordt projectmatig een aantal onderwerpen opgepakt, o.a. de verdere invoering van het risicomangement en beleid op het gebied van investeren en afschrijven. Daarnaast zullen we een onderzoek doen naar wat we verstaan onder overhead, hoe we dit het beste kunnen beheersen en wat de consequenties daarvan zijn voor de budgetten, de begroting en de investeringen. Tevens vergt de verdere versterking van de financiële adviesrol aandacht. Dat geldt ook voor de digitalisering van onze (financiële) administratie.

3.4.5 Inkoop en aanbesteding

We werken aan de verdere professionalisering van de inkoopfunctie zodat er beter gestuurd kan worden op het inkoopproces. We volgen de landelijke ontwikkelingen op het gebied van maatschappelijk verantwoord inkopen en passen deze toe. Hierbij sluiten we aan op het beleidsplan Duurzaamheid.

3.4.6 Regionale samenwerking

In 2018 zal Gorinchem zich op verschillende schaalniveaus richten. Op het niveau van de Regio AV wordt verder uitwerking gegeven aan het koersdocument Grenzeloos samenwerken. Ten aanzien van de lopende herindelingen en de effecten hiervan op de bestaande regionale samenwerkingen c.q. GR is Gorinchem zich bewust van zijn verantwoordelijkheid voor het behoud van voorzieningen voor zijn inwoners én voor de inwoners van de regio. In 2018 zal verder inhoud worden gegeven aan het verder versterken van de eigenaarsrol van GR.

3.4.7 Bestuurlijke planning en control

Rekenkameronderzoeken

De aanbevelingen van het onderzoek subsidiebeleid van de rekenkamercommissie uit 2013 worden uitgewerkt in het vernieuwde subsidiebeleid. Om het subsidiebeleid daadwerkelijk een kwalitatieve impuls te geven, wordt voorgesteld om de uitkomsten van 'Inwoners aan zet' en het logische vervolg op 'Visie van de Stad' op te nemen in het vernieuwde subsidiebeleid.

Ten tijde van het samenstellen van de begroting 2018 van Gorinchem is het rekenkamerrapport (2017) "Digitalisering van de archiefketen" door de rekenkamercommissie opgeleverd. Het rapport zal in november 2017 aan de raad aangeboden worden. Voor het opstellen van het plan van aanpak is een bedrag van € 50.000 opgenomen in de begroting 2018.

Collegeonderzoeken

Burgerpeiling 2017

In 2017 heeft de gemeente Gorinchem de burgerpeiling (= collegeonderzoek ex. art. 213 Gemeentewet) die gebaseerd is op de standaard vragenlijst Waar Staat Je Gemeente uitgevoerd. Daarnaast is in 2017 een verdiepingsonderzoek klanttevredenheid dienstverlening uitgevoerd (balie, schriftelijk, digitaal en telefonie). Gorinchem scoort voor wat betreft de beleidsthema's 0,1 tot 0,2 punt hoger dan in 2014 en ook 0,1 tot 0,2 punt boven de vergelijkingsgroep gemeenten. In de raadsinformatiebrief 2017-1877 zijn de uitkomsten en de verbeterpunten vermeld en nader geduid.

Onderzoek 2018

Het college heeft, mede gelet op de gevraagde aandacht vanuit het onderzoek 'Waar staat je gemeente' voor dit onderwerp, gekozen voor een doelmatigheidsonderzoek naar toezicht en handhaving.

3.4.8 Administratieve organisatie en interne controle

In het najaar 2017 is een training gehouden voor alle betrokken medewerkers die interne controles uitvoeren. Hierdoor worden de Administratieve Organisatie en Interne Controle (AO/IC) taken verder geprofessionaliseerd.

Begin 2018 zal een frauderiscoscan opgeleverd worden. Deze scan is voor het eerst in 2015 uitgevoerd. Met deze scan wordt onderzocht of de gemeente voldoende interne beheersmaatregelen heeft getroffen om fraude te voorkomen en om zeker te zijn van de rechtmatigheid van de financiële beheershandelingen.

3.5 Verbonden partijen

3.5.1 Inleiding

De gemeente onderhoudt banden met diverse partijen waarin zij zowel een bestuurlijk en financieel belang heeft, de zogeheten verbonden partijen. Het aangaan van overeenkomsten met verbonden partijen komt voort uit maatschappelijke relevantie en politieke motieven. Een bestuurlijk belang houdt in dat de gemeente zeggenschap heeft in de betreffende partij; als een lid van het college zitting heeft in het bestuur of namens de gemeenteraad stemt. Een financieel belang houdt in dat de gemeente door deelname in een verbonden partij op enigerlei wijze risico kan lopen. Het BBV (art. 15) geeft het wettelijk kader weer en de vereisten voor deze paragraaf.

3.5.2 Vastgesteld beleid

Voor de paragraaf Verbonden partijen is het volgende vastgestelde beleidskader van toepassing:

Beleidskader	Vastgesteld door de raad in
Raadsbeleidskader Verbonden partijen	2012

3.5.3 Lijst van verbonden partijen

De gemeente Gorinchem heeft te maken met diverse verbonden partijen. Deze verbonden partijen zijn in te delen in de volgende categorieën:

- A. Deelnemingen in N.V.'s en B.V.'s
- B. Gemeenschappelijke Regelingen (GR)
- C. Commanditaire Vennootschappen
- D. Stichtingen algemeen
- E. Stichtingen wettelijk conform BBV
- F. Coöperaties

De categorie A, B, C, E en F zijn verplicht volgens het BBV; categorie D is facultatief en wordt gepresenteerd op basis van het raadsbeleidskader Verbonden partijen. Uit bovenstaande blijkt dat er een splitsing is tussen 'stichtingen algemeen' en 'stichtingen wettelijk conform BBV'. Deze splitsing komt voort uit de notitie van de Commissie BBV over verbonden partijen (november 2014). Een stichting valt onder de categorie 'algemeen' als er slechts sprake is van een financieel belang (bijvoorbeeld een subsidierelatie). Als er sprake is van zowel een bestuurlijk als een financieel belang dan valt een stichting onder de categorie 'wettelijk conform BBV'.

In onderstaand overzicht wordt per categorie aangegeven welke verbonden partijen hiertoe behoren. Per verbonden partij wordt een nadere detaillering gegeven.

- A. Deelnemingen in N.V.'s en B.V.'s
  - N.V. Bank voor Nederlandse Gemeenten
  - N.V. Oasen
  - Eneco Groep N.V.
  - Stedin Holding N.V.
  - B.V MerwedeLingLijn
  - Gemeente Gorinchem Deelneming B.V.
- B. Gemeenschappelijke Regelingen
  - GR DG&J
  - GR Omgevingsdienst ZHZ
  - GR Veiligheidsregio ZHZ
  - GR Regio AV
  - GR Gevudo

- GR Uitvoeringsorganisatie Participatiewet AVRES
- GR Reinigingsdienst Waardlanden
- GR Bureau Openbare Verlichting
- C. Commanditaire Vennootschappen
  - CV Hoog Dalem
  - CV ROM-S, Beheer BV ROM-S
- D. Stichtingen algemeen
  - Stichting Bibliotheek AanZet
- E. Stichtingen wettelijk conform BBV
  - Stichting A27
  - Stichting Security 5
- F. Coöperaties
  - Coöperatie ParkeerService U.A.

3.5.4 Deelnemingen

N.V. Bank Nederlandse Gemeenten (BNG)

Vestigingsplaats	Den Haag.
Korte omschrijving	De BNG is de bank van en voor overheden en instellingen die het maatschappelijk belang behartigen. De kernactiviteit van de bank is het verstrekken van risicovrije kredietten. De BNG bundelt de klantvraag, doet een beroep op de financiële markt dat aansluit op de behoefte van beleggers. De BNG heeft zodoende toegang tot financieringsmiddelen tegen zeer scherpe prijzen.
Publiek belang	De gunstige prijzen van financieringsmiddelen worden doorgegeven aan decentrale overheden en instellingen voor het maatschappelijk belang.
Bestuurlijk belang	Eén lid van het College van B&W heeft stemrecht in de Algemene Vergadering van Aandeelhouders (AVA). Het bestuurlijke belang (stemrecht) wordt bepaald naar rato ten opzichte van het ingebrachte kapitaal.
Financieel belang	De gemeente Gorinchem heeft een belang van 0,173% in het aandelenkapitaal.
Eigen vermogen	Stand 1 januari 2017: € 4.486.000.000 Verwachte stand 1 januari 2018: Nog niet bekend (N.N.B.) Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Vreemd vermogen	Stand 1 januari 2017: € 149.514.000.000 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Resultaat	Resultaat 2016: € 3.650.000.000
Risico's	Doordat het eigenaarschap ligt bij overheden, en het werkterrein statutair beperkt is het risico voor krediet zeer laag.
Overige ontwikkelingen	De verwachte langlopende financieringsbehoefte wordt ingeschat op € 14,2 miljard. Het beleid is erop gericht diversificatie naar product, valuta en looptijd. De BNG handhaaft haar missie om overheden en instellingen voor het maatschappelijk belang te voorzien van goedkope financiering.

N.V. Oasen

Vestigingsplaats	Gouda.
Korte omschrijving	Oasen N.V. maakt drinkwater voor 750.000 mensen en 7.200 bedrijven in het oosten van Zuid-Holland.
Publiek belang	Op duurzame wijze zorgdragen voor drinkwater.
Bestuurlijk belang	Een lid van het College heeft stemrecht in de AVA. Het daadwerkelijk bestuurlijk belang (stemrecht) in de AVA wordt bepaald naar rato van het ingebrachte kapitaal.
Financieel belang	De gemeente Gorinchem heeft een belang van 4,55% in het aandelenkapitaal van Oasen.
Eigen vermogen	Stand 1 januari 2017: € 97.085.000 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Vreemd vermogen	Stand 1 januari 2017: € 152.765.000 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Resultaat	Eventueel resultaat wordt geheel toegevoegd aan het eigen vermogen.
Risico's	Niet van toepassing. Oasen had over 2016 een solvabiliteitsratio van 39%.
Overige ontwikkelingen	Niet van toepassing.

Eneco Groep N.V.

Vestigingsplaats	Rotterdam.
Korte omschrijving	Energiebedrijf.
Publiek belang	N.v.t.
Bestuurlijk belang	Een lid van het College heeft stemrecht in de AVA. Het daadwerkelijk bestuurlijk belang (stemrecht) in de AVA wordt bepaald naar rato van het ingebrachte kapitaal.
Financieel belang	De gemeente Gorinchem heeft een belang van 0,68% in het aandelenkapitaal van Eneco.
Eigen vermogen	Stand 1 februari 2017: € 2.821.000.000 (gebroken boekjaar) Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Vreemd vermogen	Stand 1 februari 2017: € 1.720.000.000 (gebroken boekjaar) Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Resultaat	Eneco heeft over 2017 een winstverwachting bekendgemaakt van € 130 miljoen. Bij een winstuitkering van 50% betekent dat het dividend € 65 miljoen bedraagt. Dit betekent een dividend van circa € 450.000 voor gemeente Gorinchem.
Risico's	Eneco is een commercieel internationaal energieservicebedrijf.
Overige ontwikkelingen	Sinds 31 januari 2017 is het voormalige Eneco gesplitst in een energiebedrijf (Eneco Groep N.V.) en een netwerkbedrijf (Stedin Holding N.V.). Momenteel beraden gemeenten zich of zij hun aandelenbelang in het energiebedrijf willen verkopen of houden.

Stedin Holding N.V.

Vestigingsplaats	Rotterdam.
Korte omschrijving	Netwerkbedrijf
Publiek belang	Stedin draagt zorg voor het aanleggen, beheren en onderhouden van de gas- en elektriciteitsnetten. Onderdeel van het beheer is dat uitval of onderbreking van de gas en elektriciteitstoevoer wordt geminimaliseerd.
Bestuurlijk belang	Een lid van het College heeft stemrecht in de AVA. Het daadwerkelijk bestuurlijk belang (stemrecht) in de AVA wordt bepaald naar rato van het ingebrachte kapitaal.
Financieel belang	De gemeente Gorinchem heeft een belang van 0,68% in het aandelenkapitaal van Eneco.
Eigen vermogen	Stand 1 februari 2017: € 5.310.000.000 (gebroken boekjaar) Verwachte stand 1 janurari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Vreemd vermogen	Stand 1 februari 2017: € 4.502.000.000 (gebroken boekjaar) Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Resultaat	Stedin heeft nog geen winstverwachting voor 2017 bekendgemaakt.
Risico's	Niet aanwezig.
Overige ontwikkelingen	Sinds 31 januari 2017 is het voormalige Eneco gesplitst in een energiebedrijf (Eneco Groep N.V.) en een netwerkbedrijf (Stedin Holding N.V.).

BV MerwedeLingeLijn

Vestigingsplaats	Gorinchem.
Korte omschrijving	De BV MLL is opgericht voor de aanleg van de MLL tussen Dordrecht en Geldermalsen om o.a. de bereikbaarheid en de verkeersveiligheid van de deelnemende gemeenten te vergroten. De BV is nu verantwoordelijk voor het beheer van deze lijn.
Publiek belang	Openbaar vervoer.
Bestuurlijk belang	Een lid van het college treedt op als vertegenwoordiger van de gemeente in de AVA. In deze AVA is elke gemeente vertegenwoordigd door één persoon/één stem. Besluiten in de AVA worden genomen bij volstreekte meerderheid van de uitgebrachte stemmen.
Financieel belang	De investering in de MerwedeLingeLijn heeft een totale omvang van circa € 55 miljoen. Hiervan komt circa € 10 miljoen voor rekening van Gorinchem.
Eigen vermogen	Stand 1 januari 2017: € 250.000 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Vreemd vermogen	Stand 1 januari 2017: € 900.950 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Resultaat	Resultaat 2016: € 0
Risico's	Nu de gemeente Leerdam aangegeven heeft dat zij de halte definitief niet gaan ontwikkelen blijft alleen de halte Gorinchem Noord over. Dit kan gevolgen hebben voor de verdeling van de kosten voor gemeente Gorinchem.
Overige ontwikkelingen	De halte Broekgraaf Leerdam is komen te vervallen. Blijft over de halte Gorinchem Noord, Arkel en de aanleg van diverse fietsenstallingen.

Gemeente Gorinchem Deelneming B.V.

Vestigingsplaats	Gorinchem.
Korte omschrijving	De vennootschap heeft ten doel het oprichten van, het deelnemen in, het besturen van en het toezicht houden op ondernemingen en vennootschappen, waaronder mede wordt begrepen het deelnemen als commanditaire vennoot in ROM-S C.V.
Publiek belang	Draagt bij aan de ontwikkeling van het Bedrijventerrein Schelluinen-West.
Bestuurlijk belang	De vennootschap is eind 2006 opgericht als onderdeel van de juridische structuur van ROM-S C.V. Het bestuurlijk belang loopt dan ook parallel aan ROM-S C.V. (zie hetgeen bij die verbonden partij is vermeld).
Financieel belang	De vennootschap heeft in totaal € 1.155.577 in de ROM-S C.V. gestort. Dit is 100% van het afgesproken totaalbedrag en goed voor een deelnemingspercentage van 17,3%.
Eigen vermogen	Stand 1 januari 2017: € 1.661.674 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Vreemd vermogen	Stand 1 januari 2017: € 2.000 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Resultaat	N.N.B.
Risico's	Zie ROM-S C.V.
Overige ontwikkelingen	Omdat de vennootschap uitsluitend deelneemt in ROM-S C.V. verwijzen wij u naar de toelichting bij die verbonden partij.

3.5.5 Gemeenschappelijke regelingen

GR Dienst Gezondheid en Jeugd

Vestigingsplaats	Dordrecht.
Korte omschrijving	De Gemeenschappelijke Regeling Gezondheid (ZHZ GGD) en Bureau Leerplicht en Voortijdig Schoolverlaten (BLVS) zijn onderdeel van de DG&J. De Dienst vindt haar bestaansrecht in de behoefte van de samenleving om in goede gezondheid te kunnen leven, te leren en te ontwikkelen. De DG&J verzorgt namens de 17 gemeenten in ZHZ de uitvoering van diverse taken op het gebied van publieke gezondheid, maatschappelijke zorg, BLVS. Daarnaast is de Dienst verantwoordelijk voor de aansturing van de uitvoering van de integrale jeugdgezondheidszorg. Ook bij rampen en crises waarin de publieke gezondheid wordt bedreigd, treedt de DG&J op.
Publiek belang	De DG&J bewaakt, beschermt en bevordert activiteiten die gericht zijn op het verkleinen van sociaaleconomische gezondheidsverschillen en het vergroten van ontwikkelingskansen ten behoeve van de inwoners van ZHZ
Bestuurlijk belang	Een lid van het college maakt deel uit van zowel het dagelijks als het algemeen bestuur van de GR. Het algemeen bestuur kent een 'gewogen' stemrecht. De stemverhouding is gebaseerd op het aantal inwoners van de deelnemende gemeenten. Het dagelijks bestuur kent geen gewogen stemrecht. Het stemrecht is vastgelegd in artikel 21 van de regeling. De bepalingen in de Gemeentewet met betrekking tot het college van B&W worden gevolgd, wat inhoudt één stem per lid, en een besluit bij volstreekte meerderheid.
Financieel belang	De totale primair begroting voor de DG&J 2017 bedraagt € 18.850.000. Voor Gorinchem betekent dit € 1.392.892. Dit is inclusief de bijdrage aan het BLVS ad € 100.553. De begroting 2017 voor de Serviceorganisatie Jeugd bedraagt in totaal € 95.366.000. Voor Gorinchem betekent dit € 8.040.879.
Eigen vermogen	Stand 1 januari 2017: € 4.963.223 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Vreemd vermogen	Stand 1 januari 2017: € 49.463.544 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Resultaat	Resultaat 2016: € 766.902
Risico's	<u>Dienst Gezondheid en Jeugd</u> Met het vaststellen van het meerjarenbeleidsplan 2016-2019 en het dekkingsplan ligt er voor de DG&J een redelijke solide basis voor de komende jaren. Risico's (update € 350.000 op onvoorziene ontwikkelingen zijn niet uit te sluiten). De dienst heeft geen eigen weerstandvermogen. <u>Serviceorganisatie Jeugd</u> De Serviceorganisatie heeft geen weerstandsvermogen/reserves. Tegenvallers (en meevallers) ten opzichte van de begroting komen, zoals opgenomen in de bijdrageverordening van de GR DG&J, ten laste van de deelnemende gemeenten. De laatste update van de risico-inventarisatie van de SO (2016) schetst een bedrag € 3.000.000.
Overige ontwikkelingen	-

GR Omgevingsdienst Zuid-Holland Zuid

Vestigingsplaats	Dordrecht.
Korte omschrijving	De OZHZ voert de wettelijke milieutaken uit voor de 17 gemeenten in ZHZ en de provincie Zuid-Holland. Voor een aantal deelnemers voert de OZHZ alle Wabo-omgevingstaken uit. Daarnaast geeft de OZHZ desgewenst milieuvadvisen bij ruimtelijke ontwikkelingen.
Publiek belang	De OZHZ draagt met zijn kennis en ervaring over omgevingskwaliteit bij aan de veiligheid, gezondheid, duurzaamheid en leefbaarheid van de regio en dus de gemeente Gorinchem.
Bestuurlijk belang	Een lid van het college maakt deel uit van het algemeen bestuur van de GR. De stemverhoudingen (het belang) juli 2017 t/m juni 2018 zijn gebaseerd op de omzetverhoudingen 2016 zoals deze blijken bij de jaarrekening. Gorinchem heeft in de stemverhouding een aandeel van 2,4%.
Financieel belang	De totale omzet van de OZHZ bedraagt ca. € 22,5 miljoen. De bijdrage van Gorinchem bedraagt afgerond € 0,6 miljoen. Deze bijdrage bestaat uit een inwonerbijdrage, een bijdrage voor de wettelijke taken en een bijdrage voor taken die op offertebasis worden uitgevoerd.
Eigen vermogen	Stand 1 januari 2017: € 3.125.142 Verwachte stand 1 januari 2018: € 1.750.000 Verwachte stand 31 december 2018 € 1.750.000
Vreemd vermogen	Stand 1 januari 2017: € 4.906.607 Verwachte stand 1 januari 2018: € 4.900.000 Verwachte stand 31 december 2018: € 4.900.000
Resultaat	Resultaat 2016: € 1.734.000 Het verwachte resultaat voor begrotingsjaar 2018 bedraagt € 0.
Risico's	<u>Fusie gemeenten Vijfheerenlanden</u> De voorgenomen fusie tussen de gemeenten Leerdam en Zederik (beide Zuid-Holland) met de gemeente Vianen (Utrecht) zal mogelijk leiden tot een provinciegrenscorrectie. Dit heeft alsdan gevolgen voor de samenstelling en het takenpakket van OZHZ. <u>Private kwaliteitsborging in de bouw</u> Er is sprake van de overgang van een aantal overheidstaken naar de markt vanwege de private kwaliteitsborging in de bouw. Dit heeft gevolgen voor OZHZ, aangezien OZHZ voor de gemeenten Alblasterdam, Dordrecht, Giessenlanden en Leerdam en voor de provincie Zuid-Holland de bouwtaken uitvoert.
Overige ontwikkelingen	De Omgevingswet en de bijbehorende uitvoeringsbesluiten zijn voor gemeenten, provincie en omgevingsdiensten zoals OZHZ een belangrijke stelselwijziging waarbij geldt dat processen bij gemeenten en provincies ingrijpend zullen veranderen. Het is de verwachting dat de Omgevingswet na 2019 in werking treedt. Regionaal loopt een project van gemeenten, GR en externe diensten om zich op de komst van de Omgevingswet voor te bereiden.

GR Veiligheidsregio Zuid-Holland Zuid

Vestigingsplaats	Dordrecht.
Korte omschrijving	Om de risico's op het gebied van de openbare orde en veiligheid te beheersen is de Veiligheidsregio Zuid-Holland Zuid (VRZHZ) opgericht op 1 juli 2009 ter uitvoering van de in 2010 in werking getreden Wet Veiligheidsregio's. In de VRZHZ werken gemeenten, regionale brandweer, regionale ambulancevoorziening en de geneeskundige hulpverlening (GHOR) bij ongevallen en rampen nauw samen met politie en waterschappen. Daarnaast wordt er samengewerkt met overheidsdiensten en private partners. De VRZHZ wil behalve optimaal voorbereid zijn op een ramp of crisis, ook een belangrijke rol spelen met het voorkomen daarvan. Door de bundeling van krachten zorgt de de VRZHZ voor de fysieke veiligheid, rampenbestijding en crisisbeheersing.
Publiek belang	De VRZHZ wil incidenten en rampen voorkomen door risico's te achterhalen en hierover te adviseren om deze zoveel mogelijk te beperken, de VRZHZ organiseert een daadkrachtige respons voor de bestrijding in acute situaties en de VRZHZ zorgt ervoor dat na een incident er zo snel mogelijk kan worden teruggekeerd naar de normale situatie zodat de maatschappelijk continuïteit gewaardborgd blijft.
Bestuurlijk belang	De burgemeester maakt deel uit van het dagelijks en het algemeen bestuur van de GR. In beide besturen is hij tevens vice-voorzitter. Bij het nemen van besluiten in het algemeen bestuur brengen de leden voor de gemeente die zij vertegenwoordigen elk één stem uit. Het algemeen bestuur beslist bij een meerderheid van stemmen. Indien de stemmen staken, geeft de stem van de voorzitter de doorslag.
Financieel belang	Bijdrage van Gorinchem over 2018 bedraagt € 2.688.594 (inclusief huisvesting).
Eigen vermogen	Stand 1 januari 2017: € 7.288.080 Verwachte stand 1 januari 2018: € 3.497.000 Verwachte stand 31 december 2018: € 3.417.000
Vreemd vermogen	Stand 1 januari 2017: € 66.887.160 Verwachte stand 1 januari 2018: € 68.435.000 Verwachte stand 31 december 2018: € 66.601.000
Resultaat	Resultaat 2016: € 2.700.000 Na verwerking van het besluit van het AB tot bijstelling van de begroting 2018 bedraagt het begrotingssaldo 2018 € 0 en is de begroting sluitend.
Risico's	De VRZHZ staat garant voor de lening die Spinel Veiligheidscentrum B.V. heeft afgesloten bij de BNG voor het oefenterrein. De VRZHZ heeft hiertoe diverse beheersmaatregelen genomen waardoor zij tijdig kan ingrijpen bij mogelijke financiële risico's in de bedrijfsvoering.
Overige ontwikkelingen	De provinciekeuze in de Vijfheerenlanden van Zederik en Leerdam is nog niet afgerond. Daarnaast is de samenvoeging van de regionale meldkamer ZHZ en de ontwikkeling van de Landelijke Meldkamer nog in volle gang.

GR Regio Alblasserwaard-Vijfheerenlanden

Vestigingsplaats	Gorinchem.
Korte omschrijving	Het vergroten van de regionale bestuurskracht en de regionale samenwerking in de regio AV. Het bijdragen aan de behartiging van gemeenschappelijke belangen om de evenwichtige ontwikkeling van de regio te bevorderen.
Publiek belang	Gemeenschappelijke regeling. Uitvoering geven aan regionale samenwerking op de beleidsterreinen sociaal, fysiek, economie en toerisme tezamen met de gemeenten Leerdam, Giessenlanden, Zederik, Molenwaard en Hardinxveld-Giessendam tot 1-1-2018.
Bestuurlijk belang	De burgemeester maakt deel uit van het dagelijks bestuur van de GR. Twee leden van het college B&W maken deel uit van het algemeen bestuur van de GR. De burgemeester treedt op als voorzitter van zowel het dagelijks bestuur als het algemeen bestuur van de GR. Bij de besluitvorming in het algemeen bestuur beschikt elke deelnemende gemeente over één stem per gemeente. Besluiten in het algemeen bestuur en dagelijks bestuur worden genomen bij meerderheid van stemmen.
Financieel belang	Het financieel aandeel Gorinchem in AV verband in 2018 bedraagt op basis van de inwonerbijdrage € 218.000.
Eigen vermogen	Stand 1 januari 2017: € 1.993.000 Verwachte stand 1 januari 2018: € 860.000 Verwachte stand 31 december 2018: € 524.000
Vreemd vermogen	Stand 1 januari 2017: € 1.268.000 Verwachte stand 1 januari 2018: € 900.000 Verwachte stand 31 december 2018: € 900.000
Resultaat	Vergroten regionale bestuurskracht en regionale samenwerking. Genereren provinciale inkomsten om samenwerkingsdoelen te bereiken.
Risico's	De ontwikkelingen in de regio Alblasserwaard en Vijfheerenlanden op het gebied van fusie tussen gemeenten en/of samenwerkingsverbanden kunnen zorgen voor veranderingen in schaalgrootte, prioriteitstelling of ambitieniveau binnen de regio. Dit zorgt voor risico's voor de beoogde resultaten en de begrote bedragen voor de domeinen Sociaal, Fysiek en Economie en Toerisme.
Overige ontwikkelingen	Samenwerking wordt gezocht op basis van maatschappelijke opgaven die grensoverstijgend zijn. In 2018 wordt daarom in AV verband verder gewerkt aan regionale leertuinen. Per 1 januari 2019 gaan de nieuwe gemeenten Molenwaard/ Giessenlanden en Vijfheerenlanden van start.

GR Vuilverwerking Dordrecht en Omstreken (Gevudo)

Vestigingsplaats	Dordrecht.
Korte omschrijving	Gevudo beheert het aandelenpakket van twaalf gemeenten in de regio ZHZ in de NV Huisvuil Verbranding Centrale (HVC). Het aandelenpakket bestaat uit 529 aandelen. Voor al deze gemeenten verwerkt HVC het huisafval en voor een aantal ook de afvalinzameling. Daarnaast ontwikkelt HVC zich steeds meer als een duurzaam energiebedrijf.
Publiek belang	De belangen van de deelnemende gemeenten te behartigen in de aandeelhoudersvergadering van de NV HVC.
Bestuurlijk belang	Een lid van het college maakt deel uit van het algemeen bestuur én heeft zitting in het dagelijks bestuur. Via de GR is er invloed op het beleid van de HVC. De GR levert een lid in de raad van commissarissen van HVC in de vorm van een onafhankelijk externe. De GR levert ook een lid in de aandeelhoudersvergadering van HVC. Deze functie wordt bekleed door een lid van het college van de gemeente Gorinchem.
Financieel belang	Tegen maatschappelijk verantwoorde kosten verwerken van het afval. Gorinchem is deelnemer in de GR Gevudo welke de aandelen beheert van de NV HVC. Het betreft hier een belang van ruim 18%. Gevudo staat naar rato van haar deelname in HVC garant voor het nakomen van de financiële verplichtingen die HVC aangaat in het kader van de financiering van verbrandingsinstallaties. Hiervoor wordt een garantstellingsprovisie ontvangen. De garantstellingsprovisie wordt aan de deelnemende gemeenten uitgekeerd o.b.v. een vijfjarig voortschrijdend gemiddelde van hoeveelheid aangeleverd afval x tarief. Daarnaast wordt dividend aan de deelnemende gemeenten uitgekeerd.
Eigen vermogen	Stand 1 januari 2017: € 30.000 Verwachte stand 1 januari 2018: € 30.000 Verwachte stand 31 december 2018: € 30.000
Vreemd vermogen	Stand 1 januari 2017: € 559.000 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Resultaat	Resultaat 2016: € 0
Risico's	Deze zijn zeer beperkt aangezien het voornamelijk gaat om een jaarlijkse uitkering van de garantstellingsprovisie en er geen winstuitkering wordt verwacht over de komende jaren (deze vloeit vooralsnog in de bedrijfsreserve van HVC) .
Overige ontwikkelingen	Gezien de ontwikkeling van de duurzame energiemarkt is er sprake van een voortdurende discussie binnen de aandeelhouders over de rol van HVC daarin en het al dan niet aangaan van nieuwe projecten in dit werkveld.

GR Uitvoeringsorganisatie Participatiewet AVRES

Vestigingsplaats	Gorinchem.
Korte omschrijving	De uitvoeringsorganisatie AVRES voert voor de aangesloten gemeenten de participatiewet uit. Dit betekent dat zij de wettelijke taken uitvoeren rond de vangnetregeling zoals het verstrekken van uitkeringen, het uitvoeren van minimabeleid. Maar ook ondersteuning bij reïntegratie bieden en de werkgeversrol van de sociale werkvoorziening voeren.
Publiek belang	Een goede dienstverlening voor de burgers van Gorinchem die zijn aangewezen op tijdelijke voorzieningen als een uitkering, bijzondere bijstand is erg belangrijk. Daarnaast is het belangrijk dat er verbindingen gelegd worden tussen AVRES en het maatschappelijk middenveld met als doel de burger zo goed mogelijk van dienst te zijn.
Bestuurlijk belang	Er op kunnen vertrouwen dat de gemeentelijke wettelijke taken goed worden uitgevoerd, burgers goed bediend worden en dat uitvoering wordt gegeven aan bestuurlijke speerpunten.
Financieel belang	Dat de participatiemiddelen doeltreffend worden ingezet en ten goede komen aan de producten en diensten voor onze burgers.
Eigen vermogen	Stand 1 januari 2017: € 4.796.000 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Vreemd vermogen	Stand 1 januari 2017: € 9.531.000 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Resultaat	Resultaat 2016: € 1.093.000
Risico's	De GR Avres krijgt te maken met wijzigingen door de gemeentelijke herindelingen die ontstaan. De risico's zijn vooral gelegen in het eigenaarschap. Het ontvlechten van de verschillende gemeenten uit GR AVRES heeft tot gevolg dat er frictiekosten moeten worden betaald. De ontwikkelingen hebben mogelijk gevolgen voor de huisvesting en uiteindelijk de dienstverlening voor de burgers. Verder is het weerstandsvermogen van de GR AVRES voldoende om de overige interne en externe risico's af te dekken. Wel zijn er enkele aandachtspunten op het gebied van informatie, automatisering, organisatie en planning en control. Als deze zich onverhoopt manifesteren, is er voor het gemeentelijk deel van eventuele kosten dekking voorhanden binnen de reserve Sociaal domein.
Overige ontwikkelingen	De transformatie is in volle gang. De afbouw van de regeling wet sociale werkvoorziening WSW, het direct plaatsen van de mensen bij reguliere werkgevers, de lokale aanhechting, de koppeling van producten en diensten aan het aanbod van het maatschappelijk middenveld ten einde de optimale dienstverlening te bewerkstelligen.

GR Reinigingsdienst Waardlanden

Vestigingsplaats	Gorinchem.
Korte omschrijving	Het op milieuverantwoorde wijze ophalen en van ons afval en zorg dragen voor verwerking. Daarnaast heeft Waardlanden via dienstverleningsovereenkomsten (DVO's) taken toegewezen gekregen voor het onderhoud van het openbare gebied.
Publiek belang	Het uitvoeren van gemeentelijke taken op het gebied van de afvalinzameling.
Bestuurlijk belang	Een lid van het college maakt deel uit van het bestuur van de GR. Bij stemming wordt 75% vereist van het aantal (gewogen) stemmen. Ter bepaling van het totaal aantal stemmen en het aantal stemmen per deelnemende gemeente in het algemeen bestuur wordt uitgegaan van 1) het totaal aantal huisaansluitingen van de deelnemende gemeenten, en 2) het aantal huisaansluitingen per deelnemende gemeente. De stemverhoudingen worden voor een periode van vier jaar vastgesteld. Voor het in het bestuur tot stand brengen van een beslissing bij stemming wordt de volstreekte meerderheid vereist van hen die een stem hebben uitgebracht.
Financieel belang	Iedere deelnemende gemeente betaalt jaarlijks een gemeentelijke bijdrage. Deze gemeentelijke bijdrage wordt berekend op basis van de door het algemeen bestuur vast te stellen verdeelsleutel. De begroting, inclusief het te voeren beleid, wordt door het algemeen bestuur vastgesteld. De Reinigingsdienst Waardlanden beschikt over eigen reserves om eventuele financiële tegenvallers op te vangen.
Eigen vermogen	Stand 1 januari 2017: € 1.981.887 Verwachte stand 1 januari 2018: € 788.831 Verwachte stand 31 december 2018: € 896.831
Vreemd vermogen	Stand 1 januari 2017: € 19.077.762 Verwachte stand 1 januari 2018: € 17.874.285 Verwachte stand 31 december 2018: € 17.607.641
Resultaat	Resultaat 2016: € 994.000.
Risico's	De sterk variërende verwerkingskosten en de te behalen scheidingsresultaten kunnen leiden tot een verhoogde inwonersbijdrage over 2019.
Overige ontwikkelingen	De gemeente Vianen zal mogelijk toetreden tot de GR.

GR Bureau Openbare Verlichting

Vestigingsplaats	Hardinxveld-Giessendam.
Korte omschrijving	De GR Bureau Openbare Verlichting heeft ten doel een bijdrage te leveren aan het beheer van de Openbare Verlichting in de bij de GR aangesloten gemeenten.
Publiek belang	Onderhoud van openbare verlichting.
Bestuurlijk belang	Een lid van het college maakt deel uit van het algemeen bestuur van de GR. Elk lid van het algemeen bestuur heeft in de vergadering een stem. De besluiten van het algemeen bestuur worden genomen bij meerderheid van stemmen.
Financieel belang	Het financieel aandeel van Gorinchem in deze regeling is op basis van het aantal lichtobjecten. Voor 2018 betalen we als gemeente € 7,46 per lichtobject, is verlaagd t.o.v. 2017.
Eigen vermogen	Stand 1 januari 2017: € N.N.B. Verwachte stand 1 januari 2018: € 100.000 Verwachte stand 31 december 2018: € N.N.B.
Vreemd vermogen	Stand 1 januari 2017: € N.N.B. Verwachte stand 1 januari 2018: € N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: € N.N.B.
Resultaat	Resultaat 2016: N.N.B.
Risico's	Het verder uitbouwen van het samenwerkingsverband biedt de mogelijkheid om tot een kenniscentrum op het gebied van de openbare verlichting te komen. Een nadeel kan zijn dat de core business achterstallig wordt als er teveel projecten gedaan worden, waardoor de druk op het OVL bureau te groot wordt en men dan niet aan zijn verplichtingen kan voldoen.
Overige ontwikkelingen	Doordat er projecten worden gedaan wordt er onderscheid gemaakt bij de personele bezetting tussen beheer en projecten.

3.5.6 Commanditaire vennootschappen

CV Hoog Dalem

Vestigingsplaats	Gorinchem
Korte omschrijving	Voor eigen rekening en risico voeren van een grondexploitatie Hoog Dalem samen met de partners verenigd in de CV. Realiseren van woningen en voorzieningen op het gewenste kwaliteits- en kwantiteitsniveau in Gorinchem Oost conform de vastgestelde ruimtelijke en financiële kaders (grondexploitatie).
Publiek belang	Realiseren woningbouw en voorzieningen in Hoog Dalem.
Bestuurlijk belang	Een lid van het college (de burgemeester) treedt op als vennoot in de CV. In de algemene vergadering van aandeelhouders van de Beheer BV is het college vertegenwoordigd met twee leden. Gezamenlijk hebben zij één stem. Ook de marktpartijen hebben gezamenlijk één stem. Het bestuurlijk belang is daarmee gelijk aan de mate van inbreng van het kapitaal.
Financieel belang	De gemeente staat garant voor de leningen die de CV aangaat met geldverstrekkers ter hoogte van € 43 miljoen. De gemeente voert samen met Heijmans en AM de grondexploitatie Hoog Dalem. De gemeente neemt voor ca. 50% (ca. € 100.000) deel in het kapitaal van Hoog Dalem CV. Via Hoog Dalem Beheer BV is de gemeente tevens voor 50% beherend vennoot in de CV.
Eigen vermogen	Stand 1 januari 2017: € 1.588.000 Verwachte stand 1 januari 2018: € 1.588.000 (primitieve begroting) Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Vreemd vermogen	Stand 1 januari 2017: € 45.395.000 Verwachte stand 1 januari 2018: € 30.000.000 (primitieve begroting) Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Resultaat	Resultaat 2016: € 0.
Risico's	Het beperken van de financiële risico's voor de gemeente binnen Hoog Dalem blijft een belangrijk punt van aandacht. Belangrijkste risico's betreffen de grondopbrengsten, het afzettempo, de hoogte van de schadeloosstelling en het verloop van de samenwerking en ontwikkeling. Gewerkt wordt aan een sturingsmodel voor uitvoering van het woningbouwprogramma op basis van afgesproken grondprijzen en marktconforme prijzen. De gemeente heeft voor deze risico's voor zover ze ten laste komen van de gemeente een risicovoorziening getroffen en een reserve aangehouden in het weerstandsvermogen. De aantrekkende markt wordt benoemd als kans om het resultaat van de grondexploitatie te verbeteren.
Overige ontwikkelingen	De hoogte van de schadeloosstelling voor de ontwigening van het middengebied is nog steeds niet definitief bepaald door de rechtbank in Den Haag. Nadat uitspraak door de rechtbank is gedaan, zullen de CV partijen binnen een termijn van een half jaar besluiten over inbrengen van de grond van het middengebied. De verkoop van woningen voor het winkelveld verloopt volgens plan. Dit deel wordt naar verwachting in 2017 afgerond. Het bestemmingsplan van het resterende noordelijk deel van Hoog Dalem is onherroepelijk, de woningen zijn in de verkoop gebracht. Dit deel dient in 2020 te zijn afgerond.

CV Regionale Ontwikkelingsmij Schelluinen (ROM-S), ROM-S Beheer BV

Vestigingsplaats	Schelluinen.
Korte omschrijving	Drie activiteiten kunnen worden onderscheiden, de realisatie van het transport- en logistiek centrum Schelluinen-West in de gemeente Giessenlanden, de realisatie en exploitatie van een aantal regionale vrachtwagenparkeerterreinen en de herontwikkeling van vertreklocaties.
Publiek belang	Het verbeteren van de leefbaarheid in de regio speelt een rol door vraagstukken op het gebied van ruimtelijke orderings- en milieuproblematiek op te lossen. Daarnaast wordt door de gemeenten en de provincie ingezet op economische ontwikkeling, inclusief de logistieke sector.
Bestuurlijk belang	Een lid van het college treedt op als vertegenwoordiger van de gemeente in de Raad van Commissarissen van ROM-S Beheer BV. De Raad van Commissarissen kan in een vergadering alleen geldige besluiten nemen indien 60% van de commissarissen aanwezig dan of vertegenwoordigd is (waaronder de commissaris benoemd op voordracht van het OPP).
Financieel belang	De gemeentelijke deelnemende en de BNG GO nemen beiden voor 49,5% deel in de CV. ROM-S Beheer BV neemt voor de resterende 1% deel.
Eigen vermogen	Stand 1 januari 2017: € 9.605.000 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Vreemd vermogen	Stand 1 januari 2017: € 2.350.000 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Resultaat	Resultaat 2016: € 231.000.
Risico's	Hoewel de vooruitzichten op een winstgevende grondexploitatie nog steeds gunstig zijn, is een financieel risico nooit helemaal uit te sluiten, zeker niet in het huidige economische klimaat. Een achterblijvende uitgifte zal negatieve invloed hebben op het resultaat. Binnen de organisatie van ROM-S worden de risico's periodiek bewaakt en in beeld gebracht met bestcase en worstcase scenario's.
Overige ontwikkelingen	Het economisch herstel zal ROM-S positief beïnvloeden, en diverse kavels zullen worden verkocht. Er zal een start worden gemaakt met de ontwikkeling van de tweede fase (verwerving en uitgifte). De bestaande wegen van fase 1 zullen deels woonrijp worden gemaakt. Het deel van de ringweg waar nog aan gebouwd zal worden, zal nog een periode in 'bouwweg' kwaliteit verkeren.

3.5.7 Stichtingen algemeen

Stichting Bibliotheek AanZet

Vestigingsplaats	Dordrecht.
Korte omschrijving	Het bibliotheeknetwerk AanZet verzorgt het bibliotheekwerk in Alblasterdam, Albrandswaard, Barendrecht, Dordrecht, Giessenanden, Gorinchem, Hardinxveld Giessendam, Hendrik Ido Ambacht, Leerdam, Molenwaard, Papendrecht, Ridderkerk, Sliedrecht, Zederik en Zwijndrecht.
Publiek belang	De openbare bibliotheek biedt toegang tot informatie en media, werkt samen aan educatie en leesbevordering en biedt een aantrekkelijk podium voor cultuur-participatie. De bibliotheekvoorziening omvat in ieder geval de volgende vijf functies: 1. Leesbevordering en bestrijding laaggeletterdheid. 2. Ter beschikking stellen van kennis en informatie. 3. Bieden van mogelijkheden tot ontwikkeling en educatie. 4. Organiseren van ontmoeting en debat. 5. Toegang tot kunst en cultuur.
Bestuurlijk belang	Geen vertegenwoordiging van de gemeente in het bestuur van de stichting.
Financieel belang	De raad heeft bij de Perspectiefnota 2017-2020 voor de jaren 2017 en 2018 twee maal €130.000 extra beschikbaar gesteld om de functie, de activiteiten en de vernieuwingsslag van de bibliotheek veilig te stellen. Voor 2017 is een subsidie verleend van totaal € 547.881.
Eigen vermogen	Stand 1 januari 2017: € 4.882.100 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Vreemd vermogen	Stand 1 januari 2017: € 3.944.600 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Resultaat	Resultaat 2016: € 660.100 (het resultaat betreft het gehele bibliotheeknetwerk).
Risico's	Vooruitkijkend is er bij ongewijzigd beleid, vanaf 2019 een structureel tekort van € 130.000. Dit zal een negatief effect hebben op de dienstverlening van de bibliotheek. Deze problematiek wordt bij de vaststelling van de visie van de bibliotheek aan de raad voorgelegd.
Overige ontwikkelingen	Door de extra middelen die bij de perspectiefnota 2017-2020 door de raad beschikbaar zijn gesteld, kan de bibliotheek het niveau van bibliotheekdienstverlening tot en met 2018 handhaven. In 2017 heeft de bibliotheek samen met de gemeente een nieuwe visie ontwikkeld.

3.5.8 Stichtingen wettelijk conform BBV

Stichting A27

Vestigingsplaats	Gorinchem.
Korte omschrijving	a. De bevordering van de besluitvorming om te komen tot een versnelde realisering van een nieuwe oeververbinding bij Gorinchem. b. Het verbeteren van de ontsluitingen van de regio c.q. het achterland, met als uitgangspunt de bestaande/nieuwe concepten en private initiatieven met betrekking tot de onder sub a. bedoelde oeververbinding.
Publiek belang	Door een nieuwe oeververbinding neemt de bereikbaarheid, vitaliteit, veiligheid en aantrekkelijkheid van Gorinchem toe. Ook neemt de doorstroming van het verkeer toe en de filedruk op de A27 neemt af.
Bestuurlijk belang	Twee leden van het college, waaronder de burgemeester, maken deel uit van het bestuur van de stichting. De burgemeester treedt op als voorzitter. Besluiten worden genomen met meerderheid van stemmen.
Financieel belang	Geen.
Eigen vermogen	Stand 1 januari 2017: € 60.072 Verwachte stand 1 januari 2018: € 56.000 Verwachte stand 31 december 2018: € 56.000
Vreemd vermogen	Stand 1 januari 2017: € n.v.t. Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Resultaat	Resultaat 2016: € 10.888 negatief.
Risico's	De verbreding van de A27 en de afslag ter hoogte van bedrijventerrein Groote Haar zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Vertraging in één van deze projecten heeft gevolgen voor (een deel van) de planning van de ander. Dit kan financiële gevolgen hebben i.v.m. uitgiftemoment Groote Haar en afstemming van werkzaamheden (synergie).
Overige ontwikkelingen	-

Stichting Security 5

Vestigingsplaats	Gorinchem.
Korte omschrijving	De organisatie bevordert het ongestoord gebruik maken van goederen en zaken op de bedrijventerreinen.
Publiek belang	De organisatie bevordert het ongestoord gebruik maken van goederen en zaken op de bedrijventerreinen. De algehele veiligheid van de bedrijventerreinen wordt hiermee vergroot.
Bestuurlijk belang	Een afgevaardigde van het college (de burgemeester) is lid van het bestuur van de stichting en treedt daarbij op als voorzitter. Besluiten worden genomen met meerderheid van stemmen. Ieder lid van het bestuur heeft recht op het uitbrengen van één stem.
Financieel belang	Garantstelling financiering lening (€ 260.000).
Eigen vermogen	Stand 1 januari 2017: € 22.215 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Vreemd vermogen	Stand 1 januari 2017: € 209.661 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Resultaat	Resultaat 2016: € 19.846
Risico's	De uitkomsten van de pilot bieden wellicht kansen om naast gemeenschappelijke bedrijventerreinen ook de regionale bedrijventerreinen in de PPS te laten participeren.
Overige ontwikkelingen	-

3.5.9 Coöperaties

Coöperatie ParkeerService U.A.

Vestigingsplaats	Amersfoort.
Korte omschrijving	Coöperatie van meerdere gemeenten, die allerlei diensten kunnen leveren op het gebied van Parkeren.
Publiek belang	De coöperatie verzorgt een juiste afhandeling van fiscale naheffingen en de behandeling van bezwaar en beroepsprocedures.
Bestuurlijk belang	Een lid van het college vertegenwoordigt de gemeente in de algemene ledenvergadering. Elk lid heeft één stem. Stemming over zaken geschiedt mondeling en over personen schriftelijk. Over alle voorstellen betreffende zaken wordt beslist met een gewone meerderheid van de geldig uitgebrachte stemmen. Bij stemming over personen wordt de persoon gekozen op wie de meerderheid van stemmen is uitgebracht.
Financieel belang	Gorinchem neemt de volgende producten af (inbesteding): invorderen naheffingsaanslagen (parkeerboetes), afhandeling bezwaren naheffingsaanslagen, afhandeling beroepen naheffingsaanslagen. Hiermee is op jaarbasis ca. € 30.000 gemoeid.
Eigen vermogen	Stand 1 januari 2017: € 495.432 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Vreemd vermogen	Stand 1 januari 2017: € 2.034.609 Verwachte stand 1 januari 2018: N.N.B. Verwachte stand 31 december 2018: N.N.B.
Resultaat	Resultaat 2016: € 602.060.
Risico's	Bij een faillissement van ParkeerService is Gorinchem aansprakelijk tot aan de hoogte van de kosten van de afgenomen producten.
Overige ontwikkelingen	ParkeerService is bezig met de uitvoering van de visie 2020, met daarin o.a een ander verdienmodel dat gevolgen zal gaan hebben voor de bijdragen van de individuele leden.

3.6 Grondbeleid en Vastgoedbeleid

3.6.1 Inleiding

Het wettelijk kader (artikel 16) BBV vereist dat de paragraaf Grondbeleid ten minste bevat:

- Een visie op het grondbeleid in relatie tot de realisatie van de doelstellingen van de programma's die zijn opgenomen in de begroting;
- Een aanduiding van de wijze waarop de gemeente het grondbeleid uitvoert;
- Een actuele prognose van de te verwachten resultaten van de totale grondexploitatie;
- Een onderbouwing van de geraamde winstneming;
- De beleiduitgangspunten omtrent de reserves voor grondzaken in relatie tot de risico's van de grondzaken

Naast de informatie conform het wettelijk kader wordt in deze paragraaf tevens de belangrijkste cijfermatige informatie van het gemeentelijk vastgoed gepresenteerd.

3.6.2 Vastgesteld beleid

Hieronder worden de voor het grondbeleid relevante beleidskaders weergegeven.

Beleidskader	Vastgesteld door de raad in
Nota Grondbeleid 2015-2019	2015

Voor het Vastgoedbeleid gelden de volgende door de raad vastgestelde gemeentelijke beleidskaders:

Beleidskader	Vastgesteld door de raad in
Visie op Vastgoed 2013-2018	2013
Nota Vastgoedbeleid 2014	2014

3.6.3 Nieuw beleid

Afgelopen jaar zijn we gestart met het Meerjaren Programma Grondbedrijf (MPG) waarbij voor het eerst in één totaaloverzicht de financiële stand van zaken en de bijbehorende risico's van de gemeentelijke grondexploitaties is weergegeven. Met het MPG komt de gemeenteraad beter in positie om te sturen op de ruimtelijke projecten (kwalitatief en kwantitatief) en legt het college verantwoording af over de bereikte resultaten binnen de grondexploitaties. Dit instrument wordt in 2018 verder uitgebreid en doorontwikkeld.

3.6.4 Visie en uitvoering

Grondbeleid vormt het kader waarbinnen het ruimtelijke beleid/doelstelling vorm krijgt. Grondbeleid is een middel om deze ruimtelijke doelstellingen op een zo economisch verantwoord mogelijke wijze te realiseren. Het grondbeleid is dus geen doel op zich maar een middel om de ruimtelijke projecten die voortvloeien uit de programma's te realiseren. De woonlocaties in de stedelijke vernieuwing en uitleggebieden maken onderdeel uit van het programma 9. Volkshuisvesting, Ruimtelijke ordening en Stedelijke vernieuwing. De ontwikkeling van bedrijventerreinen maakt onderdeel uit van programma 4. Economie.

In 2018 wordt verder uitvoering gegeven aan het gemeentelijke vastgoedbeleid. Daarnaast wordt het in 2017 opgestarte project quick win zonnepanelen als onderdeel van de verduurzaming van gemeentelijke gebouwen in de eerste helft van 2018 afgerond.

3.6.5 Beleidsuitgangspunten reserves en voorzieningen

Grondexploitaties

In de geprognosticeerde resultaten van de grondexploitaties zijn de risico's met een grote kans van optreden verwerkt en afgedekt binnen de voorziening. De overige risico's zijn per plan benoemd, financieel vertaald en gekoppeld aan een kans van optreden. Voor deze laatste risico's wordt een bedrag in het weerstandsvermogen aangehouden.

Vastgoed

De voorzieningen betreffende vastgoed worden periodiek geactualiseerd.

3.6.6 Prognose grondexploitaties

Onderstaande tabel geeft onder andere een prognose weer van de grondexploitaties ten aanzien van de volgende aspecten:

- De actuele boekwaarde per grondexploitatie per 31 december 2016 (zoals vastgesteld bij de jaarrekening 2016);
- Een prognose van de boekwaarde per grondexploitatie per 1 januari 2018;
- Een actuele prognose van het resultaat per grondexploitatie (NCW = Netto Contante Waarde);
- Een prognose van het jaar waarin de grondexploitatie tot afwikkeling komt.

Grondexploitatie (bedragen x € 1.000)	Boekwaarde per 31-12-2016	Boekwaarde per 01-01-2018	Actuele NCW per 01-01-2017	Voorziening per 01-01-2017	Reservering weerstandsvermogen 2018	Jaar van afwikkeling
<u>Verliesgevende grondexploitaties</u>						
Mollenburg	14.776	14.633	-11.651	11.651	61	2020
Groote Haar	41.105	44.555	-7.462	7.462	3.794	2034
Lingewijk Zuid	725	1.347	-1.115	1.115	44	2018
Subtotaal	56.606	60.535	-20.228	20.228	3.899	
<u>Winstgevende grondexploitaties</u>						
Lingewijk Noord	-412	-1.134	1.217	n.v.t.	145	2024
Kleine Haarsekade	708	-68	495	n.v.t.	-	2018
Oost II	9.824	4.349	2.854	n.v.t.	559	2018
Subtotaal	10.120	3.147	4.566		704	
Totaal	66.726	63.682	-15.662	20.228	4.603	

Hieronder worden per grondexploitatie de meest actuele ontwikkelingen geschetst:

Mollenburg

Het bestemmingsplan Mollenburg is vastgesteld. Fase 1 is bouwrijp en de grond wordt dit jaar verkocht. De verwachting voor volgend jaar is dat fase 2 in verkoop zal worden gebracht en de grond verkocht gaat worden.

De vrije kavels voor fase 1 zijn in de verkoop gegaan. Bij succesvolle verkoop zullen ook de vrije kavels voor fase 2 volgend jaar in de verkoop gaan.

Groote Haar

Het bestemmingsplan voor de ontsluiting is vastgesteld door de gemeenteraden van Gorinchem en Giessenlanden. Aan de hand van zienswijzen bij Raad van State (RvS) zal worden beoordeeld of dit gevolgen heeft voor de

voorbereiding van de uitvoering. Rijkswaterstaat bereidt de verwerving van de verbreding A27 en de aansluiting voor. In 2018 zal de verwerving van deze gronden verder worden gebracht.

De contractvorming van exploitatie van het windmolenpark zal verder worden afgerond in 2018.

Lingewijk Zuid

Conform planning zal dit project worden afgerond in 2018.

Lingewijk Noord

De uitgifte loopt conform planning.

Kleine Haarse Kade

De uitgifte vindt plaats conform planning. In 2018 kan de grondexploitatie worden afgerond.

Oost II

In afwachting van de besluitvorming over de ontwikkeling van een hotel/bioscoop/casino zal de uitgifte van de grond vermoedelijk in 2018 plaatsvinden.

3.6.7 Feitelijke gegevens van het gemeentelijk vastgoed

De gemeente heeft 102 panden in eigendom. De onderverdeling van deze panden naar soort vastgoed vindt plaats volgens de vastgestelde vastgoedlijst en is in onderstaande, geactualiseerde, tabel opgenomen.

Soort vastgoed	Sublabel	Aantal 2017	Aantal 2018
Maatschappelijk vastgoed	Onderwijs	31	30
	Sport	10	9
	Welzijn	4	4
	Cultuur	1	1
	Economie en Toerisme	3	3
	Intern vastgoed (bestuurlijke en ambtelijke huisvesting)	5	5
Commercieel vastgoed	Horeca	1	0
	Kantoor	0	0
	Detailhandel	0	0
	Bedrijfsruimte	9	6
	Kinderdagverblijf/BSO	1	1
Overig vastgoed	Woningen	14	12
	Ontwikkelingsvastgoed	3	1
Bijzonder vastgoed	Erfgoed/Historie	36	30

3.7 Lokale heffingen

3.7.1 Inleiding

Lokale heffingen worden onderscheiden in heffingen waarvan de besteding gebonden dan wel ongebonden is. Bij de gebonden heffingen is de besteding daarvan gerelateerd aan een direct aanwijsbare tegenprestatie, zoals de afvalstoffenheffing, rioolbelasting, leges, begraafrechten en markt- en kadegelden. Deze heffingen worden daarom niet tot de algemene dekkingsmiddelen gerekend. Ongebonden lokale heffingen, zoals de onroerende-zaakbelasting (OZB), roerende-zaakbelasting (RZB), hondenbelasting, parkeerbelasting en precariobelasting worden tot de algemene dekkingsmiddelen gerekend. De besteding van die heffingen is niet gebonden aan een bepaalde taak.

3.7.2 Vastgesteld beleid

Voor de lokale heffingen zijn de beleidsuitgangspunten gehanteerd die zijn vastgesteld in het raadsbesluit van 29 juni 2017 over de Perspectiefnota 2018-2021.

Middels de Perspectiefnota 2018-2021 is besloten de tarieven voor de OZB, RZB, precariobelasting, leges (voor zover niet aan een maximum gebonden) en markt- en kadegelden met 1,9% te laten stijgen. Deze stijging komt overeen met het gemiddeld gewogen prijsindexcijfer van het Centraal Plan Bureau (CPB). In tegenstelling tot voorgaande jaren is afgezien van de gebruikelijke opslag van 1%. De tarieven van de rioolbelasting, afvalstoffenheffing en begrafenisrechten worden steeds bepaald op basis van kostendekkendheid, terwijl bij de parkeertarieven, de veerdienst en de Lingehaven is besloten dat er vooralsnog geen sprake zal zijn van prijsstijgingen in de tarieven.

3.7.3 Kwijtscheldingsbeleid

Als een belastingplichtige als gevolg van financiële omstandigheden niet in staat is een belastingsaanslag geheel of gedeeltelijk te betalen kan kwijtschelding worden verleend. De gemeentelijke kwijtscheldingsnormen mogen niet meer dan 100% van de bijstandsnormen bedragen, wel minder. In Gorinchem gelden de maximale normbedragen, wat er op neer komt dat een belastingplichtige met een inkomen op bijstandsniveau in beginsel voor kwijtschelding in aanmerking komt. De volgende belastingen komen voor kwijtschelding in aanmerking: de afvalstoffenheffing, rioolbelasting en de hondenbelasting voor de eerste hond. Met de kwijtschelding is een bedrag gemoeid van € 598.429. De gederfde inkomsten wegens het verlenen van kwijtschelding van de afvalstoffenheffing en rioolbelasting worden verrekend via de desbetreffende tarieven.

3.7.4 Overzicht lokale heffingen

Baten

In de komende jaren worden de volgende baten uit lokale heffingen geraamd:

Heffingssoort (bedragen x € 1.000)	2017	2018	2019	2020	2021
Algemene dekkingsmiddelen:					
Onroerende-zaakbelasting (OZB)	9.090	9.400	9.400	9.400	9.400
Roerende-zaakbelasting (RZB)	15	15	15	15	15
Hondenbelasting	263	263	263	263	263
Parkeerbelastingen straatparkeren	2.234	2.214	2.214	2.214	2.214
Precariobelasting	485	487	487	487	147
Subtotaal algemene dekkingsmiddelen	12.087	12.379	12.379	12.379	12.039
Gebonden heffingen:					
Afvalstoffenheffing	3.239	3.266	3.266	3.266	3.266
Rioolbelasting	3.811	3.839	3.839	3.839	3.839
Leges	1.587	1.601	1.606	1.606	1.606
Lijkbezorgingsrechten	424	424	424	424	424
Marktgeden	75	76	76	76	76
Kadegelden	40	40	40	40	40
Subtotaal gebonden heffingen	9.176	9.246	9.251	9.251	9.251
Totaal geraamde inkomsten lokale heffingen	21.263	21.625	21.630	21.630	21.290

Algemene dekkingsmiddelen

Deze opbrengsten mogen vrij worden besteed. Er gelden geen wettelijke beperkingen voor de mate waarin de tarieven mogen worden verhoogd. Per opbrengstsoort volgt een toelichting op de ontwikkelingen in 2018.

Onroerende-zaakbelastingen

De OZB tarieven worden uitgedrukt in een vast percentage van de economische waarde van de onroerende zaken. Als onderdeel van de uitgangspunten van de Perspectiefnota 2018 is het OZB tarief met 1,9% verhoogd. Hierop wordt een correctie toegepast voor de waardeontwikkeling. De waarde wordt getaxeerd conform de WOZ en wordt ieder jaar opnieuw vastgesteld. De taxaties zijn gebaseerd op het marktniveau op 1 januari van het jaar voorafgaand aan het belastingjaar.

Voor 2018 wordt voor de woningen rekening gehouden met een gemiddelde waardestijging van 4%. Voor de niet woningen wordt een waardeontwikkeling van 0% verwacht. Bij de tariefsberekeningen is het uitgangspunt gehanteerd dat de hertaxatie op macroniveau niet tot verzwaring van de belastingdruk mag leiden, zodat de effecten van de hertaxatie zijn gecompenseerd via de tarieven.

In de onderstaande tabel is de ontwikkeling van het heffingsareaal 2018 met de bijbehorende tarieven weergegeven.

	Heffingsareaal (x € 1 mln)	Tarief 2017	Tarief 2018	Opbrengst (x € 1.000)
<u>Woningen</u>				
- Eigenaar	3.328	0,1338%	0,1316%	4.380
<u>Niet woningen</u>				
- Eigenaar	941	0,3048%	0,3106%	2.922
- Gebruiker	830	0,2480%	0,2527%	2.097

Roerende-zaakbelasting

De RZB is qua heffing te vergelijken met de OZB, met dien verstande dat de RZB wordt geheven voor roerende woon- en verblijfsruimten. De tarieven zijn wettelijk gekoppeld aan de OZB tarieven. Het heffingsareaal van de RZB is beperkt van omvang en omvat alleen de ruim 70 woonarken.

Hondenbelasting

Hondenbelasting wordt geheven voor het houden van een hond. In afwachting van de politieke standpuntbepaling n.a.v. uitwerking van de motie Blafdialoog is de hondenbelasting niet verhoogd.

Hondenbelasting (bedragen in euro's)	2017	2018
Eerste hond	124	124
Elke volgende hond	140	140
Kennel	205	205

Parkeerbelasting

Parkeerbelasting wordt geheven voor het parkeren van een voertuig op een aangewezen plaats en tijdstip of voor verleende parkeervergunningen. Met de heffing van parkeerbelasting worden algemene inkomsten verkregen. Wanneer een parkeerder geen of te weinig parkeergeld betaalt kan het verschuldigde parkeergeld via een naheffingsaanslag op de parkeerder worden verhaald, inclusief een opslag voor de kosten die met het opleggen van de aanslag zijn gemoeid. Het bedrag dat als opslag mag worden doorberekend is aan een wettelijk maximum gebonden. Conform gedragslijn wordt het wettelijk maximumtarief gehandhaafd, hetgeen neerkomt op € 62.

Precariobelasting

Precariobelasting wordt geheven voor het hebben van voorwerpen op, onder of boven voor de openbare dienst bestemde gemeentegrond. De tarieven voor reclame-uitingen en uitstallingen zijn in 2014 komen te vervallen omdat de inkomsten daarvan via de extra verhoging van de OZB niet woningen zijn vereffend. Per 1 januari 2016 is de precariobelasting ook ingevoerd voor ondergrondse kabels en leidingen. Dit ter compensatie van het vervallen van de concessievergoeding die wij tot 31 december 2015 jaarlijks van nutsbedrijven ontvingen.

In 2017 is een wetswijziging van kracht geworden waarmee de mogelijkheid om precariobelasting te heffen op nutsnetwerken is afgeschaft. Voor gemeenten die op de datum waarop het wetsvoorstel is ingediend (10 februari 2016) al precariorechten voor dergelijke netwerken berekenden geldt een overgangstermijn van 5 jaar. Vanaf 2021 komen de inkomsten voor precariobelasting voor de nutsbedrijven te vervallen. Dit betekent vanaf 2021 een structurele verlaging van inkomsten van € 340.000,-.

Gebonden heffingen

De opbrengst van deze zogeheten gebonden heffingen dient ter bestrijding van de kosten die de gemeente voor de betreffende dienstverlening maakt.

Per heffingsoort wordt de opbouw van de lasten weergegeven, waarbij een onderscheid wordt toegepast in de volgende twee categorieën:

- Directe lasten op basis van de taakvelden (alle direct toe te rekenen lasten, exclusief overhead en rente)
- Indirecte lasten bestaande uit overhead en BTW

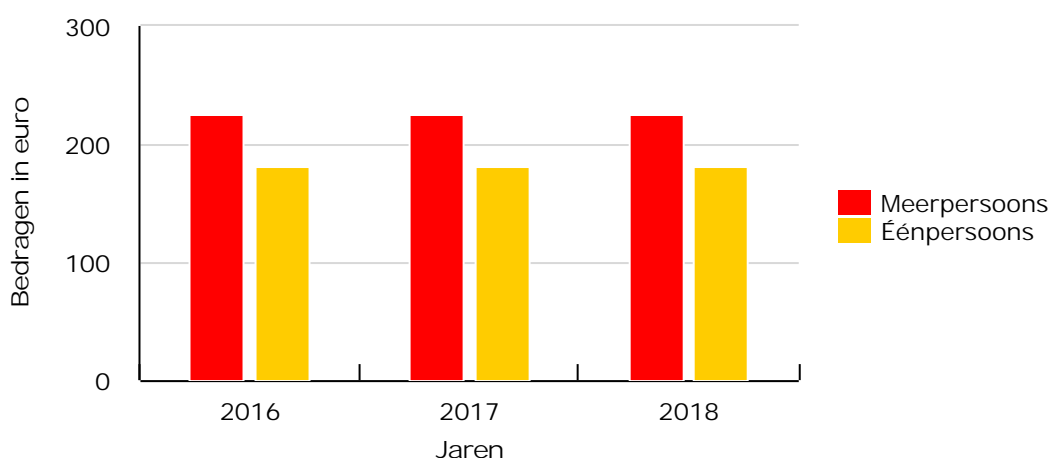
Voor het bepalen van het dekkingspercentage worden de lasten inzake overhead en BTW toegerekend, de indirecte lasten. De overhead wordt toegerekend op basis van een overheadtarief en het aantal begrote uren van de betreffende taakvelden per heffing.

Afvalstoffenheffing

De afvalstoffenheffing is een heffing ter bestrijding van kosten van beheer van huishoudelijke afvalstoffen. De heffing komt ten laste van gebruikers van percelen waarvoor de gemeente een inzamelverplichting voor huishoudelijk afval heeft. De heffing is afhankelijk van de omvang van het betreffende huishouden. Er worden twee tarieven gehanteerd, namelijk voor een- en meerpersoonshuishoudens. Bij éénpersoonshuishoudens wordt een korting verleend van 20% op het meerpersoonstarief. Uitgangspunt voor de vaststelling van de tarieven is 100% procent kostendekkendheid. In 2018 wordt een volledige kostendekking gerealiseerd bij tarieven van € 226 en € 181 voor respectievelijk meer- en eenpersoonshuishoudens.

Afvalstoffenheffing huishoudens

Afvalstoffenheffing huishoudens

Taakveld		% in heffing	Bedrag in heffing
7.3	Afval	96%	€ 191
63	Inkomensregelingen	2%	€ 21
0.64	Belastingen overig	15%	€ 1

De begrote kwijtschelding afvalstoffenheffing is opgenomen onder taakveld 63. De lasten daarvan worden meegenomen in de berekening van de kostendekkendheid, er zijn geen andere lasten vanuit dit taakveld toegerekend. De lasten van het taakveld overig betreffen de perceptiekosten voor de diverse belastingen. Hiervan wordt 15% toegerekend aan de afvalstoffenheffing. Dit percentage is bepaald op basis van ervaringscijfers. Het bedrag is in totaal het gewogen gemiddelde van tarieven voor de afvalstoffenheffing.

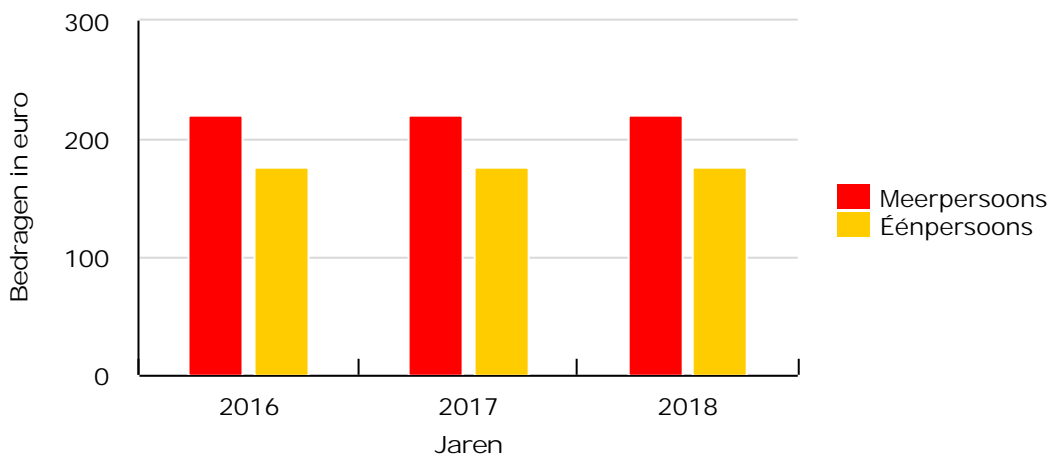
Omschrijving	Bedragen (in € x 1.000)
Lasten taakvelden	3.223
Inkomsten taakvelden, exclusief heffingen	-123
Netto lasten taakvelden	3.100
Toe te rekenen lasten (overhead en BTW)	166
Totale lasten	3.266
Opbrengst heffingen	3.266
Dekkingspercentage	100%

Rioolbelasting

Op grond van de Wet verankering en bekostiging gemeentelijke watertaken hebben de gemeenten de zorgplicht voor stedelijk afvalwater, hemelwater en grondwater. Om deze zorgplicht te bekostigen kan de gemeente ingevolge artikel 228a van de Gemeentewet rioolbelasting heffen. Evenals bij de afvalstoffenheffing wordt bij woningen een onderscheid gemaakt tussen één- en meerpersoonshuishoudens. Bedrijven betalen per 150 m³ waterverbruik een vast tarief dat gelijk is aan het meerpersoonstarief. Uitgangspunt voor de vaststelling van de tarieven is 100% kostendekkendheid. Tot de kosten die gedekt worden uit de rioolbelasting worden naast de kosten voor rioolbeheer en onderhoud ook 50% van de kosten van straatreiniging en 20% van de kosten van waterbeheersing gerekend. Er is voor gekozen om de tarieven van de rioolbelasting over een periode van 25 jaar te bezien omdat dit een realistischer beeld geeft van de tariefsontwikkelingen. In deze systematiek wordt de egalisatievoorziening ingezet om de tariefschommelingen te vereffenen die zich gedurende deze periode kunnen voordoen. Hierdoor kunnen de tarieven, bij ongewijzigde omstandigheden, ook op de middellange termijn op een gelijk niveau worden gehouden. De tarieven zijn daarom gelijk aan die in de huidige meerjarenbegroting, namelijk € 220 voor meerpersoonshuishoudens en € 176 voor eenpersoonshuishoudens.

Rioolbelasting huishoudens

Rioolbelasting huishoudens

Taakveld		% in heffing	Bedrag in heffing
7.2	Riolering	99%	€ 168
63	Inkomensregelingen	2%	€ 19
6.4	Belasting overig	15%	€ 1
2.1	Verkeer en vervoer	7%	€ 19

De begrote kwijschelding rioolbelasting is opgenomen onder taakveld 63. De lasten daarvan worden meegenomen in de berekening van de kostendekkendheid, er zijn geen andere lasten vanuit dit taakveld toegerekend. De lasten van het taakveld overig betreffen de perceptiekosten voor de diverse belastingen. Hiervan wordt 15% toegerekend aan de rioolbelasting. Dit percentage is bepaald op basis van ervaringscijfers. De lasten van taakveld 2.1 zijn de lasten voor het straatvegen. Het bedrag in heffing is in totaal het gewogen gemiddelde van tarieven voor de rioolbelasting.

Omschrijving	Bedragen (in € x 1.000)
Lasten taakvelden	3.412
Inkomsten taakvelden, exclusief heffingen	-
Netto lasten taakvelden	3.412
Toe te rekenen lasten (overhead en BTW)	427
Totale lasten	3.839
Opbrengst heffingen	3.839
Dekkingspercentage	100%

Leges

Bij leges betreft het rechten op grond van het genot van, door of vanwege het gemeentebestuur verstrekte diensten. Het betreft dan bijvoorbeeld het behandelen van verzoeken om verlening van een vergunning en het verstrekken van een paspoort of rijbewijs. Sommige legestarieven (zoals die van paspoorten en rijbewijzen) zijn gebonden aan wettelijke maxima en kunnen dus alleen worden verhoogd in de mate waarin het Rijk het toestaat. De overige tarieven, zoals de leges voor diverse soorten (omgevings-)vergunningen, huwelijksleges en leges voor verstrekkingen uit de Gemeentelijke Basisadministratie Persoonsgegevens (GBA) zijn conform de perspectiefnota verhoogd met 1,9%.

In de onderstaande tabel zijn de omvang en het dekkingspercentage van de onderdelen weergegeven.

Omschrijving	Bedragen (in € x 1.000)			
	Omgevingsvergunningen	Publiekszaken	Overige leges	Totaal leges
Lasten taakvelden	631	988	20	1.640
Toe te rekenen lasten (overhead)	450	554	0	1.004
Totale lasten	1.081	1.543	20	2.644
Opbrengst heffingen	885	695	24	1.604
Dekkingspercentage				61%

Overige rechten

De overige tarieven, zoals de begraafrechten, markt- en kadegelden zijn conform de perspectiefnota verhoogd met 1,9%. In de onderstaande tabel zijn de omvang en het dekkingspercentage van de onderdelen weergegeven.

Omschrijving	Bedragen (in € x 1.000)			
	Begraafrechten	Marktgelden	Kadegelden	Totaal overige rechten
Lasten taakvelden	399	44	62	505
Toe te rekenen lasten (overhead)	152	21	35	208
Totale lasten	551	65	97	713
Opbrengst heffingen	424	76	40	541
Dekkingspercentage				76%

3.7.5 Lokale lastendruk

In onderstaand overzicht wordt duidelijk hoe de woonlasten in Gorinchem zich volgend jaar ontwikkelen. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen meerpersoonshuishoudens en éénpersoonshuishoudens. Ook wordt inzicht gegeven in de verschillen tussen bewoners van een woning met een gemiddelde WOZ waarde (€ 200.000) en een duurdere woning (€ 300.000).

Meerpersoonshuishouden	2017	2018	Vershil	Eenpersoonshuishouden	2017	2018	Vershil
Woonlasten WOZ € 200.000				Woonlasten WOZ € 200.000			
Afvalstoffenheffing	€ 226	€ 226	0,0%	Afvalstoffenheffing	€ 181	€ 181	0,0%
Rioolbelasting	€ 220	€ 220	0,0%	Rioolbelasting	€ 176	€ 176	0,0%
OZB woning € 200.000	€ 268	€ 273	1,9%	OZB woning € 200.000	€ 268	€ 273	1,9%
	€ 714	€ 719	0,7%		€ 625	€ 630	0,8%
Woonlasten WOZ € 300.000				Woonlasten WOZ € 300.000			
Afvalstoffenheffing	€ 226	€ 226	0,0%	Afvalstoffenheffing	€ 181	€ 181	0,0%
Rioolbelasting	€ 220	€ 220	0,0%	Rioolbelasting	€ 176	€ 176	0,0%
OZB woning € 300.000	€ 401	€ 409	2,0%	OZB woning € 300.000	€ 401	€ 409	2,0%
	€ 847	€ 855	0,9%		€ 758	€ 766	1,1%

Begroting 2018

Financiële begroting

